

Les responsabilitats legals en les activitats educatives realitzades més enllà del temps lectiu

Neus Soriano
Ramon Plandiura
Eva Izquierdo

Les responsabilitats legals en les activitats educatives realitzades més enllà del temps lectiu

Neus Soriano, Ramon Plandiura i Eva Izquierdo

Les responsabilitats legals en les activitats educatives realitzades més enllà del temps lectiu

Neus Soriano
Ramon Plandiura
Eva Izquierdo

Informes Breus és una col·lecció de la Fundació Jaume Bofill que es distribueix gratuïtament. S'hi publiquen els resums i les principals conclusions d'investigacions que han estat promogudes per la Fundació, així com documents inèdits en llengua catalana, i que com succeeix amb els resums de les investigacions, es consideren rellevants pel seu interès social i polític.

Primera edició: juny 2009

© dels textos: Neus Soriano, Ramon Plandiura i Eva Izquierdo

© d'aquesta edició:
Fundació Jaume Bofill, 2009
Provença, 324
08037 Barcelona
fbofill@fbofill.cat
<http://www.fbofill.cat>

Edició a cura d'Editorial Mediterrània

Disseny: Amador Garrell
Maquetació: Jordi Vives

ISBN: 978-84-8334-060-8

Índex

Resum	9
1. UNES CONSIDERACIONS INICIALS	11
· El treball	13
· Les responsabilitats	14
· Més enllà del temps lectiu	14
2. RESPONSABILITAT CIVIL	19
Unes notes conceptuals	21
· Els menors	21
· Els centres docents	22
· La responsabilitat contractual i extracontractual	23
· Els danys	24
La responsabilitat extracontractual	26
· Els preceptes que la regulen	26
· La diligència d'un bon pare de família	28
· La responsabilitat quasi-objectiva dels centres	29
· La responsabilitat de professors i altres	30
Els requisits de la responsabilitat extracontractual	31
· Existència d'un dany a la víctima	32
· Existència d'una acció o omissió amb intervenció de culpa o negligència	35
· Relació de causalitat	41
3. RESPONSABILITAT PENAL	43
Les responsabilitats penals	45
· Responsabilitat penal dels menors d'edat	46
· Responsabilitat penal dels adults	50
Responsabilitat civil derivada d'una infracció penal	53
· En el cas de menors	54
· En el cas dels adults que tenen cura dels menors	56

4. LA RESPONSABILITAT PATRIMONIAL DE L'ADMINISTRACIÓ	57
 Criteris generals	59
 Criteris en l'àmbit dels centres públics	61
5. LA COBERTURA DE LES RESPONSABILITATS	65
 Unes consideracions	67
 La cobertura de les persones	68
· Empleats públics i treballadors	68
· Professionals autònoms	69
· Voluntaris	70
· Estudiants	71
· Mares, pares i tutors/ores	73
· Persones a títol individual	74
6. ALGUNES CONCLUSIONS	77

RESUM

Aquest treball pretén informar d'alguns aspectes legals que envolten les activitats educatives que tenen lloc més enllà de l'horari lectiu sense perdre de vista que allò que és de veritat imprescindible quan es treballa amb menors és el seny, i que les responsabilitats legals no deriven tant de l'assumpció de responsabilitats sinó d'exercir-les irresponsablement.

Situa el concepte de responsabilitat civil en relació amb les activitats educatives enteses en la seva més àmplia expressió, particularment aquelles que, per desenvolupar-se fora del temps lectiu, semblen tenir una regulació més oberta.

Conclou amb algunes reflexions que alerten sobre la dificultat de proporcionar receptes universals sobre la inabastable casuística de situacions susceptibles de produir danys i responsabilitats; la necessitat de seguir les normes reguladores de cada activitat; la conveniència de desenvolupar les activitats en el marc organitzatiu del centre educatiu o d'una organització; la importància que les famílies estiguin informades, i la necessitat d'actuar amb diligència en cas de produir-se algun dany. Tot això sense deixar de constatar que les activitats socioeducatives són un espai en què els nens i les nenes aprenen a relacionar-se i a actuar amb altres nens i nenes, a créixer i provar noves coses, i a anar tenint cada vegada més capacitat de ser autònoms.

1 Unes consideracions inicials

Potser convinguin tres consideracions inicials, la primera sobre com llegir aquest treball i les altres dues referents al títol, una sobre les responsabilitats i l'altra sobre el més enllà del temps lectiu.

El treball

S'ha d'advertir el lector sobre els efectes perversos que pot tenir un treball d'aquestes característiques. Perquè ho exigeix el treball, aquí es parla de les responsabilitats legals i, per tant, s'ha de posar el *zoom* sobre riscos, imprudències, assegurances, normes, intervenció dels tribunals... però tinguem en compte que és un *zoom*. La realitat educativa és més panoràmica i, per sort, té moltes altres zones en les quals els focus poden ressaltar realitats més engrescadores.

Aquest treball pretén informar d'alguns aspectes legals sense perdre de vista allò que és més imprescindible quan es treballa amb menors, també a efectes d'eventuals responsabilitats legals, que és el seny, i també del fet que les responsabilitats legals no deriven tant de l'assumpció de responsabilitats sinó d'exercir-les irresponsablement, sense seny.

El que pretén aquest treball és, sobretot, que aquelles persones i organitzacions que fan i que volen fer coses en el món educatiu les puguin fer, sense més cau-

teles que aquelles que imposa el seny o, en paraules de la llei, “que imposa la diligència d’un bon pare de família”.

Les responsabilitats

La primera consideració és que no es tracta d’estendre’ns sobre el concepte de responsabilitat, indestruïble de la realització de qualsevol activitat humana, ni d’insistir que una cosa és ser responsables, quelcom que ens és exigible a tots, i una altra és ser culpables, cosa que, sortosament, ja no és exigible a tots. Si reparem en la infinitat d’hores que es dediquen en el nostre país a activitats escolars i a activitats educatives i socioeducatives, els milers d’adults i, sobretot, de menors que hi participen, moltes vegades en activitats en què el risc zero és un desideràtum si és que no ho és sempre, segurament ens adonaríem de l’excelsa bona salut del sistema.

Tanmateix el nostre ordenament jurídic¹ té la seva pròpia configuració de les responsabilitats, sobretot en interès dels ciutadans, menors o no, que puguin patir una lesió en els seus béns o persones, un sistema que permet cobrir i/o minimitzar el dany i determinar qui ha de fer-se càrrec de la seva reparació. Bàsicament es parlarà de la responsabilitat civil, sense obviar l’eventualitat de responsabilitats penals, de les responsabilitats de l’Administració, així com de les assegurances.

Més enllà del temps lectiu

La segona consideració fa referència al més enllà del temps lectiu. Potser convinguí subratllar d’antuvi que el temps lectiu és un concepte molt més reduït que el temps escolar, sent-ne només una part, i que les activitats realitzades més enllà

.....
1. Fonamentalment el Codi civil espanyol, en dir la Constitució espanyola de 1978 que és l’Estat qui té competència exclusiva, entre altres, pel que fa a la legislació civil, per establir les bases de les obligacions contractuals (article 149.1.8).

del temps lectiu poden comprendre activitats dintre i fora de l'horari escolar. De vegades, també en els grans documents,² no es fila tan prim a l'hora de precisar aquests dos conceptes. En aquest sentit, resulta aclaridora la definició que fa de l'horari escolar l'actual reglament regulador de l'ús social dels edificis dels centres públics,³ que és aquesta:

“S'entén per horari escolar a efectes del que s'estableix en aquesta disposició el període temporal que comprèn l'horari lectiu i interlectiu del migdia, així com el període anterior i posterior a l'horari lectiu en què es desenvolupen activitats extraescolars o complementàries aprovades pel consell escolar del centre i previstes en la seva programació anual.”⁴

Les instruccions d'inici de curs que dicta el Departament d'Educació per als centres públics i privats que imparteixen els diversos ensenyaments, si bé quan es refereixen als centres públics que en depenen parlen amb més detall de l'horari dels centres, per a tots, públics i privats,⁵ estableixen el següent:

“Fora de l'horari lectiu destinat a l'ensenyament reglat el centre pot programar activitats complementàries i extraescolars. La realització d'aquestes activitats, que seran de caràcter voluntari, no pot comportar, a l'alumnat que no hi participi, discriminació o modificació de l'horari lectiu o del calendari escolar.

.....

2. El document programàtic de l'Entesa Nacional pel Progrés, l'actual Govern de la Generalitat de Catalunya, quan fixa els seus objectius educatius, es refereix a “obrir els centres educatius més enllà de l'horari lectiu en col·laboració amb els ajuntaments i el teixit associatiu”, i l'Estatut d'autonomia, en referir-se a les competències municipals en educació (article 84.2) parla de “manteniment i aprofitament, fora de l'horari escolar, dels centres públics”.

3. Article 3.3 del Decret 218/2001, de 24 de juliol.

4. El mateix solen dir les circulars d'inici de curs com, per exemple, la instrucció 17 de les dictades per a l'organització i funcionament dels centres educatius públics d'educació infantil i primària i d'educació especial per al curs 2008-2009, que diu: “... l'organització per al període de temps de l'horari escolar, que s'inicia en obrir les portes d'entrada al recinte escolar i finalitza quan es tanquen a l'efecte de les activitats incloses en la programació general del centre.”

5. Per als centres privats d'infantil, primària i educació especial, la instrucció 14 del curs 2008-2009.

La programació de les activitats que hagin de ser realitzades fora del recinte escolar o que pel seu caràcter general impliquin l'alteració de l'horari lectiu habitual, s'haurà d'incloure en la programació general del centre o s'haurà de preveure amb l'antelació mínima d'un trimestre i ser aprovada pel consell escolar. En el marc d'aquesta programació, les activitats concretes les autoritzarà el director o directora i es comunicaran al consell escolar en la primera reunió d'aquest.

No es podran fer sortides amb menys de dos acompanyants, un dels quals haurà de ser necessàriament mestre/a, llevat d'aquelles sortides en què el consell escolar determini altres condicions que exigeixin una proporció superior.

A l'alumnat que participi en activitats fora del centre li caldrà l'autorització escrita dels pares, mares o tutors legals. Aquesta autorització pot ser anual sempre i quan es comuniquin prèviament les sortides a les famílies, d'acord amb el que estableixi el consell escolar. Per a aquelles sortides que impliquin pernoctar fora del domicili familiar caldrà una autorització específica.”

No hi ha una definició legal de les activitats complementàries i extraescolars, llevat de la continguda en la normativa que regula aquestes activitats en els centres concertats, que també fa referència als serveis escolars de menjadors i transports.⁶

D'acord amb aquesta normativa,⁷ per *activitats complementàries* s'ha d'entendre “... les que no figurant expressament incloses en els plans i programes oficials, tenen com a finalitat el perfeccionament i ampliació de la tasca educativa, cultural i social realitzada pel centre, de manera que es completa el procés de formació

.....

6. Els serveis escolars són diferents dels serveis educatius del Departament d'Educació, configurats com òrgans de suport permanent a la tasca docent de mestres, professors i centres docents, i regulats en el Decret 155/1994, de 28 de juny, modificat per Decret 180/2005, de 30 d'agost, i que comprenen els CRP, els EAP, els CREDA i altres centres per a diversos tipus de disminucions, CdA i ELIC.

7. Article 1.1 i 2 del Decret 198/1987, de 19 de maig, pel que es regulen les activitats complementàries, extraescolars i de serveis dels centres docents en règim de concert de Catalunya.

dels alumnes mitjançant el desenvolupament de determinats aspectes del projecte educatiu.” I, per *activitats extraescolars* s’ha d’entendre “... les que tenen com a finalitat la formació dels alumnes en aspectes socioeducatius i de lleure no relacionats amb l’activitat escolar i que poden ser contemplats en el projecte educatiu del centre”.

Convé precisar, però, que ambdues normes tenen dues finalitats instrumentals concretes, una, regular l’ús social dels centres públics i, l’altra, regular les activitats complementàries i extraescolars dels centres concertats bàsicament per la seva incidència en el cobrament de quotes.

En tot cas, el gruix dels referents, també els jurisprudencials, sol tenir com a supòsits de fet les activitats dels centres educatius i les seves activitats i serveis associats,⁸ i més rarament aquest món educatiu molt més ample i dispers que neix i es desenvolupa més enllà de l’escola i en el qual participen nous agents i noves maneres d’organitzar-se i de fer. Això no obstant, per les incertes fronteres d’aquelles realitats que neixen de l’escola i de fora de l’escola, també per allò que tenen unes i altres de comú, la mirada a allò que succeeix en l’horari escolar no limitat al temps lectiu, és sempre d’interès.

.....

8. Les activitats complementàries i extraescolars compreses en la programació anual dels centres i els serveis de transport i menjador.

② Responsabilitat civil

UNES NOTES CONCEPTUALS

Quan parlem de responsabilitat civil parlem de l'obligació legal de respondre pels danys causats a la persona o als béns d'un altre, cosa que pot succeir en totes les activitats de la vida. Mirarem de situar, doncs, el concepte legal de responsabilitat civil a una d'aquestes activitats, les educatives, enteses en la seva més ampla expressió, particularment aquelles que, per situar-se fora del temps lectiu, la seva regulació i cobertura es presta a situacions més obertes. Abans, però, unes anotacions conceptuals.

Els menors

Amb caràcter general es fa servir el concepte de *menors* per referir-nos a tots els nens i nenes que participen en les activitats que formen part de la programació general dels centres i que excedeixen les activitats ordinàries del seu horari lectiu, inclosos els serveis de menjador i transport, siguin quins siguin els seus organitzadors, així com tots els altres nens i nenes que participen en qualsevol altra activitat educativa o socioeducativa promoguda i/o realitzada per les diverses iniciatives públiques i socials, dintre i fora de les escoles. En tot cas s'entendrà per *menors d'edat* aquells que ho són des del punt de vista del dret civil –és a

dir nens i nenes fins als divuit anys—, però es distingiran, tal com fa la doctrina jurisprudencial més recent, els diferents graus de maduresa en funció de l'edat a l'hora de determinar eventuais responsabilitats.

En aquest sentit es pot avançar que els tribunals solen entendre que els menors de set anys no tenen prou capacitat de discerniment, que a partir d'aquesta edat comencen a poder valorar situacions de risc, que a partir dels catorze anys ja són conscients del que és actuar amb negligència o imprudència i que, quan s'acosten als divuit, se'ls pot exigir, en general, la diligència dels majors d'edat.

Els centres docents

També es farà referència als possibles subjectes responsables d'aquests danys tenint en compte la necessitat d'una interpretació extensiva del concepte *titular del centre docent* previst a l'article 1903 del Codi civil.⁹ En una lectura integrada d'aquest codi, s'hi inclouen també com a possibles subjectes responsables, a més dels centres educatius *strictu sensu*, la resta d'entitats que, d'una manera o altra intervenen en el quefer educatiu o socioeducatiu dels menors des dels seus diversos angles. És comú entre els autors entendre que l'expressió *centre docent* no s'ha d'interpretar de forma restrictiva¹⁰ i, per tant, s'han d'incloure en aquest concepte, a més dels col·legis i instituts, escoles bressol, entitats organitzadores de campaments, granges-escola, escoles-taller, i demés activitats educatives, sempre i quan no siguin un centre d'ensenyament superior.

Això no obstant, com s'ha de llegir avui el Codi civil quan parla de centre docent, i quin pot ser l'abast real del terme, és quelcom inevitablement obert i no prou segur que, si bé no altera el sistema general de responsabilitats d'empreses o

.....
9. Cal tenir en compte que el Codi civil, a les antípodes de les lleis educatives, data de 1889 i manté vigents bona part dels seu preceptes originaris, cosa que obliga a situar els seus preceptes d'acord amb la realitat en què s'han d'aplicar.

10. Per exemple, el professor Lasarte en el seu llibre *Principios de Derecho Civil 2, Derecho de Obligaciones*, Marcial Pons, Madrid, 2006, 10a. Ed., pàg. 375.

entitats, sí que el pot matisar en algun aspecte, cosa que se subratllarà en el seu moment.

En tot cas, a efectes de responsabilitats és important la diferència dels centres en funció de la seva titularitat pública o privada en la mesura que el nostre ordenament jurídic tracta també diferenciadament ambdós supòsits.

La responsabilitat contractual i extracontractual

Abans de continuar convé tenir present que el nostre ordenament jurídic¹¹ comprèn dues modalitats de responsabilitat civil, la contractual i l'extracontractual. La responsabilitat extracontractual civil neix de la premissa que qui ocasioni un dany a una persona o al seu patrimoni de forma injustificada està obligat a reparar-lo o a indemnitzar la víctima per aquest dany. En canvi, la contractual neix com a conseqüència de l'incompliment de les obligacions prèviament establertes i consentides de forma voluntària per les parts, mitjançant un contracte. Perquè s'entengui millor, la contractual neix per l'incompliment del contracte, i l'extracontractual no neix de cap contracte sinó en el mateix moment de produir-se el dany.

Aquesta distinció, però, important per a l'estudi i compressió de la responsabilitat civil i que convé conèixer, perd transcendència quan parlem de "responsabilitat civil en l'àmbit educatiu, més enllà del temps lectiu", donat que, en general, no ens trobem davant d'una activitat pròpiament contractual, sinó d'un servei integrat en l'àmbit educatiu, en el qual s'aplica amb caràcter general la culpa extracontractual prevista en els articles 1902 i 1903 del Codi civil. Certament que els supòsits de responsabilitat contractual tampoc no són una *rara avis* i, en aquest cas, només cal reparar en tots els supòsits de contractació d'empreses i serveis per part dels centres o AMPA, però les responsabilitats legals que resulten

.....
11. Fonamentalment el Codi civil espanyol, en dir la Constitució Espanyola de 1978 que és l'Estat qui té competència exclusiva, entre altres, pel que fa a la legislació civil, per establir les bases de les obligacions contractuals (article 149.1.8).

de les activitats educatives i socioeducatives per danys a menors i/o tercers es refereixen a la responsabilitat extracontractual.

Els danys

Es farà referència a *dany*, tant en relació amb els dany físics objectivables per unes lesions físiques (ferides, traumatismes, contusions, etc.) o psicològiques (casos de *bullying* o assetjament escolar) com per altres danys morals, sempre difícils d'avaluar, que afecten les esferes més sensibles de les persones, el seu crèdit, la seva dignitat personal. Unes notes sobre dos d'aquests drets mereixedors d'especial protecció constitucional:¹² el de la intimitat i el de la imatge.

S'adjudica a Solon, un dels set savis de Grècia, la frase: “No diguis en públic allò que se t’ha confessat en privat”. Aquesta, una norma de respecte elemental en les relacions personals, adquireix una major rellevància quan qui té accés a l’esfera íntima de les persones és qui ho fa en l’exercici de la seva professió. En aquest cas, la Llei¹³ estableix que es considerarà intromissió il·legítima a la intimitat i, per tant, originadora de responsabilitat, en tot cas civil, la revelació de dades privades d’una persona o família que s’hagin conegut a través de l’activitat professional de qui les reveli. Hom pensa sobretot en sacerdots o en professionals de l’advocacia o la psicologia, però aquesta obligació és extensible a tots els professionals, també els del món de l’educació i el lleure, que tenen també accés en raó de la seva feina a parcel·les privatives dels menors i de les seves famílies.

L’ús d’imatges d’alumnes, publicació de dades de caràcter personal i material elaborat per l’alumnat són actuacions que afecten esferes molt personals dels menors, cosa que ha estat motiu de preocupació especial en l’àmbit escolar, sobretot com a conseqüència de la generalització de la reproducció de les imatges

---

12. Article 18 de la Constitució espanyola de 1978.

13. Article 7 de la Llei Orgànica 1/1982, de 5 de maig, de Protecció civil del dret a l’honor, a la intimitat personal i familiar i a la pròpia imatge.

i de la recollida de dades.¹⁴ D'aquí que el Departament d'Educació, en totes les instruccions d'inici de curs,¹⁵ tant si afecten alumnes de l'escola pública com de la privada, s'esmerci a proporcionar criteris que puguin ser útils pels centres i que també ho poden ser per altres organitzacions que treballin amb menors. En aquest sentit, a les instruccions es diu:

“En relació amb la publicació d'imatges, dades personals o materials la propietat intel·lectual dels quals recau en l'alumnat menor d'edat, cal tenir present que cal disposar de la corresponent autorització signada per aquelles persones que n'exerceixen la pàtria potestat amb especificació el més concisa possible de la finalitat a què es destinaran i la durada de l'autorització. (...) Per facilitar l'obtenció d'aquest consentiment de manera genèrica, el centre lliurarà als pares, mares o tutors legals de l'alumnat un model d'autorització i els informarà de la possibilitat de publicar a la web del centre imatges on hi hagi els seus fills o filles en activitats escolars lectives, complementàries o extraescolars, i en què es demanarà autorització per a la publicació d'aquestes imatges.”

Convé subratllar que aquestes cauteles són per a la publicació i divulgació de les imatges i no afecten l'ús i tractament socials.

.....

14. En aquest sentit, a més de l'esmentada Llei Orgànica 1/1982, convé tenir present la Llei 15/1999, de 13 de desembre, de Protecció de dades de caràcter personal desplegada pel RD 1720/2007, de 21 de desembre, que reconeix en alguns casos el consentiment per tractar les dades dels majors de catorze anys.

15. Instruccions 22 i 42, respectivament, de les instruccions d'inici de curs 2008-2009 per als centres d'educació infantil i primària i especial dels centres públics i privats.

LA RESPONSABILITAT EXTRA CONTRACTUAL

Els preceptes que la regulen

La norma bàsica de la responsabilitat extracontractual establerta en el Codi civil és que qui per acció o omissió produeixi un dany a un altre, intervenint culpa o negligència, està obligat a reparar el dany causat. Tanmateix, la importància dels preceptes del Codi civil que regulen la responsabilitat extracontractual aconsella la seva transcripció:

Art. 1902

“El que por acción u omisión causa daño a otro, interviniendo culpa o negligencia, está obligado a reparar el daño.”

Art. 1903

“La obligación que impone el artículo anterior es exigible, no sólo por los actos u omisiones propios, sino por los de aquellas personas de quienes se debe responder.

Los padres son responsables de los daños causados por los hijos que se encuentran bajo su guarda.

Los tutores lo son de los perjuicios causados por los menores o incapacitados que están bajo su autoridad y habitan en su compañía.

Lo son igualmente los dueños o directores de un establecimiento o empresa respecto a los perjuicios causados por sus dependientes¹⁶ en el servicio de los ramos en los que tuvieran empleados, o con ocasión de sus funciones.

Las personas o entidades que sean titulares de un centro docente de enseñanza no superior responderán por los daños y perjuicios que causen sus alumnos menores de edad durante los períodos de tiempo en que los

.....
16. El concepte de *dependent* del Codi civil no és el mateix que té en la legislació laboral, més dinàmica i canviant i pensada per establir el sistema d'obligacions i drets entre empresa i treballador. Aquí és un concepte més ample que inclou les altres persones, significativament el personal voluntari.

mismos se hallen bajo el control y vigilancia del profesorado del centro, desarrollando actividades escolares o extraescolares y complementarias. La responsabilidad de que trata este artículo cesará cuando las personas en él mencionadas prueben que emplearon toda la diligencia de un buen padre de familia para prevenir el daño.”

Art. 1904

“El que paga el daño causado por sus dependientes puede repetir de éstos lo que hubiese satisfecho.

Cuando se trate de centros docentes de enseñanza no superior, sus titulares podrán exigir de los profesores las cantidades satisfechas, si hubiesen incurrido en dolo o culpa grave en el ejercicio de sus funciones que fuesen causa del daño.”

Potser convingui recordar que, l'any 1991, en la línia d'allò que ja venia apuntant la jurisprudència i en una interpretació de conjunt dels articles transcrits, es va procedir a modificar el Codi civil en matèria de responsabilitat civil en l'àmbit educatiu.¹⁷ La redacció anterior establia que els mestres eren personalment responsables dels danys causats pels menors al seu càrrec. Aquesta responsabilitat personal, que tenia l'excepció en l'àmbit educatiu del criteri general de responsabilitzar els amos o directors dels perjudicis causats pels seus empleats amb ocasió de les seves funcions, tenia el seu fonament en l'anomenada *culpa in vigilando*, especialment aplicable als professors. Sobretot com a conseqüència de l'alarma produïda en el sector per alguns casos¹⁸ i fent-se ressò de les demandes de les organitzacions de professorat, es va modificar el règim de responsabilitat a fi d'establir que qui ha de respondre pels danys ocasionats pels menors són les persones o entitats titulars dels centres, a qui correspon adoptar les corresponents mesures d'organització per evitar que les criatures puguin patir qualsevol dany, i no les persones individuals que en tenen la cura directa. El mandat de l'actual article 1903 al respecte és ben precís: són les persones o

.....
17. Llei 1/1991, de 7 de gener, de Modificació dels codis civil i penal en matèria de professorat.

18. A Catalunya va tenir una repercussió especial el processament d'un director d'escola del Vallès Occidental arran de l'accident patit per un menor.

entitats titulars les que han de respondre pels danys i perjudicis que causin els seus alumnes menors d'edat durant els períodes de temps en què es trobin sota el seu control i vigilància.

La diligència d'un bon pare de família

En tot cas, l'article 1903 del Codi civil estableix la responsabilitat extracontractual per actes o omissions de les persones de les quals s'ha de respondre, tret que es demostrï haver actuat amb tota la diligència d'un bon pare de família per prevenir el dany. La diligència del bon pare de família esdevé la pauta de comportament clau en matèria de responsabilitats.

El bon pare de família (*bonus paterfamilias*) és un concepte jurídic indeterminat, parent del seny, que admet una coincidència social en els seus grans trets i que, per això, ha resistit el pas del temps com un concepte útil per mesurar diligències. La referència a la conducta exigible a un bon pare de família es pot veure també en altres moments del nostre ordenament jurídic, significativament quan el Codi civil defineix la culpa o negligència en el seu article 1104, definició d'interès per aquest treball:

“Art. 1104

La culpa o negligencia del deudor consiste en la omisión de aquella diligencia que exija la naturaleza de la obligación y corresponda a las circunstancias de las personas, del tiempo y del lugar.

Cuando la obligación no exprese la diligencia que ha de prestarse en el cumplimiento, se exigirá la que corresponda a un buen padre de familia.”

Sembla raonable entendre que, en la mesura que aquí els subjectes són essencialment menors i el concepte de pare de família adquireix el sentit més genuí, sigui més fàcil concretar en cada cas quin seria el comportament que caldria esperar d'un bon pare de família, sempre amb el benentès que les múltiples maneres d'entendre i exercir la funció, així com les zones fronterers en què han

d'actuar pares i mares i també altres educadors, obligui a aterrar a les circumstàncies de cada cas.

El Tribunal Suprem, a l'hora de determinar en cada cas si s'ha actuat amb la diligència deguda, té bàsicament en compte aquests tres criteris:

- L'edat de la víctima, exigint una major cura dels alumnes de més curta edat que dels majors que ja tenen més capacitats de preveure els perills i de ser conscients dels seus propis actes.
- L'activitat en la qual s'ha produït el dany, si era una activitat ordinària dintre de l'àmbit escolar o bé era una activitat perillosa que necessitava una major vigilància.
- L'adequació de les instal·lacions, l'absència de professors que prestin atenció a les activitats, i si la conducta danyosa era previsible.

La responsabilitat quasi-objectiva dels centres

Cal ressaltar, però, que l'evolució de la jurisprudència del Tribunal Suprem en matèria de responsabilitat civil dels centres docents ha anat conformant un criteri en el qual, de fet, la culpabilitat de les entitats educatives es presumeix. És a dir, sobre la base del paràgraf final de l'article 1903 del Codi civil (*“La responsabilidad de que trata este artículo cesará cuando las personas en él mencionadas prueben que emplearon la diligencia de un buen padre de familia para prevenir el daño”*), la jurisprudència ha anat considerant que la culpa extracontractual no consisteix només a ometre les normes inexcusables sinó també en l'actuació no ajustada a la diligència exigible segons les circumstàncies del cas concret, de les persones, del temps i del lloc.

Convé insistir que l'article 1903 del Codi civil fa referència a la responsabilitat dels centres pels danys que provoquin els seus alumnes “menors d'edat”, no sent responsables dels actes dels alumnes majors d'edat. En canvi, la responsabilitat

dels centres sí que s'ha d'estendre també als alumnes majors d'edat que estiguin incapacitats, o que no es puguin governar per si mateixos.¹⁹

La responsabilitat de professors i altres

La responsabilitat civil dels titulars de centres docents, i també d'establiments o empreses, no elimina totalment l'eventual responsabilitat de professors i de personal que en depengui en el cas que hagin estat ells amb la seva conducta els causants del dany, i el centre, empresa o entitat els reclami la indemnització que hagin hagut de satisfer per aquesta conducta.

Tanmateix, com es veu en la transcripció que s'ha fet de la norma, l'article 1904 del Codi civil conté dues previsions al respecte:

- Amb caràcter general el criteri és que qui ha de pagar pel dany causat per una conducta imprudent o negligent dels seus dependents pot repetir contra ells allò que s'hagi hagut de pagar.
- Específicament pels centres docents, la possibilitat de rescabalar-se exigeix dels seus professors un plus de gravetat en el seu comportament, com ara que hagin incorregut en dol o culpa greu.

Si bé aquests supòsits són rars, sobretot atesa la cobertura generalitzada de les assegurances en el món de l'educació, la menor protecció dels dependents en general davant d'una eventual reclamació subratlla la importància d'entendre el centre docent i els professors en un sentit no estricte com s'ha avançat més amunt en parlar dels centres docents.

.....
19. Qüestió de la qual se n'ocupa, entre altres, Lourdes Tejedor Muñoz a "La guarda y acogimiento de menores" a Pous i Tejedor (coordinadores), *Curso sobre la protección jurídica del menor*. Madrid: Colex, 2001, p. 135 a 171.

No cal dir que la responsabilitat de professors i altres professionals pot ser directa si la seva actuació es realitza fora del paraigües de l'empresa i/o organització en què treballa, a títol personal.

ELS REQUISITS DE LA RESPONSABILITAT EXTRA CONTRACTUAL

Com ja s'ha avançat, la referència central d'aquest treball és la responsabilitat extracontractual prevista en els articles 1902 i 1903 del Codi civil, que és la que es dóna en els supòsits que s'aborden, i no la que deriva dels contractes subscrits entre parts i els seus eventuais incompliments.²⁰ El mateix Codi civil conté els requisits necessaris perquè es pugui apreciar l'existència de responsabilitat civil. Són aquests tres:

- a) Existència d'un dany a la víctima.
- b) Existència d'una acció o omissió en la qual intervingui culpa o negligència.
- d) Relació de causalitat entre l'acció o omissió i el dany sofert per la víctima.

Amb la mirada posada en el món educatiu, els requisits de la responsabilitat extracontractual quedarien delimitats de la manera següent:

Existència d'un dany a la víctima

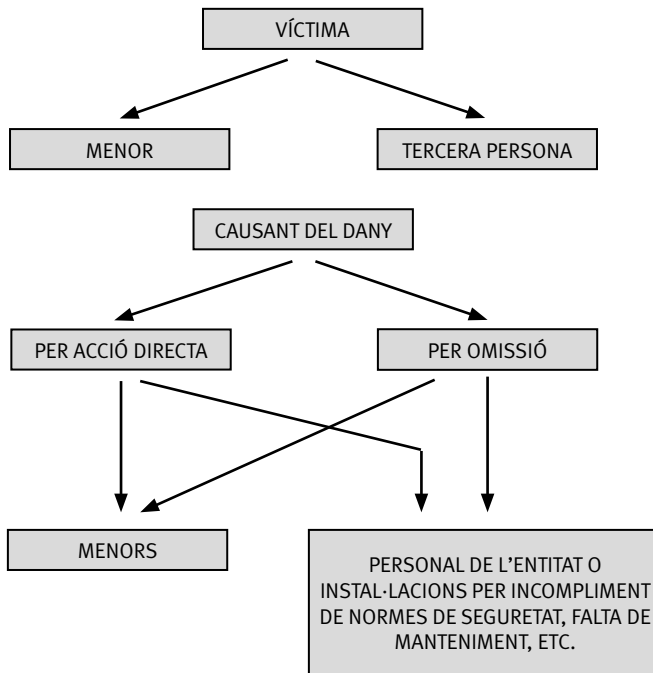
Les víctimes i els causants de l'acció o omissió que provoca el dany poden ser els mateixos menors de l'entitat o el seu personal, o també menors i persones

.....

20. Tots el contractes generen obligacions. Les obligacions que neixen dels contractes han de complir-se en els termes expressats en els mateixos. No obstant, existeixen supòsits, cas fortuït o força major, en què l'incompliment no provoca responsabilitat. Només si aquest incompliment és imputable a dol o culpa del deutor es deriva la responsabilitat contractual. El Codi civil espanyol estableix amb caràcter general les conseqüències de l'incompliment de les obligacions en el seu article 1101, en assenyalar que: "*Quedan sujetos a la indemnización de los daños y perjuicios causados los que en el cumplimiento de sus obligaciones incurrieren en dolo, negligencia o morosidad, y los que de cualquier modo contravinieren el tenor de aquéllas.*"

alienes a l'entitat. En tot cas, perquè hi hagi responsabilitat civil, hi ha d'haver un dany causat que s'està obligat a reparar o, en el seu cas, a indemnitzar. Vegeu-ho a la figura següent:

Figura 1.
La responsabilitat civil

Font: Elaboració pròpia.

La víctima, un menor

Acostem-nos als dos supòsits: en el primer, qui causa el dany és un menor i, en el segon, el dany és causat sense intervenció de menors.

En el cas de danys de menors ocasionats a menors, inevitables en tota activitat en què els nens i nenes han de créixer, experimentar, relacionar-se i actuar amb altres nens i nenes, les previsions legals són ben clares: el responsable dels eventuais danys que s'ocasionin als menors és del titular de l'entitat durant el temps que estiguin sota la seva vigilància i control. Segons el Codi civil, la responsabilitat que tenen els pares pels danys causats pels fills que estiguin sota la seva guarda, no la tenen les persones físiques que s'ocupen directament d'ells quan estan sota la vigilància dels centres sinó els titulars dels centres.

Com exemples presentem dues sentències de la Sala Civil del Tribunal Suprem. Una, de 10 de desembre de 1996, es refereix al cas d'una nena de quatre anys que portava una xapa rodona amb imperdible i que, estant a classe, la va clavar a l'ull d'un altre nen. La família del nen lesionat va demandar la mare de la nena causant de la lesió i el centre. La Sala va entendre que corresponia als professors extremar la vigilància, sobretot atesa l'edat de la menor, perquè no duguessin damunt cap objecte susceptible de fer mal, amb condemna del centre —no dels professors— i absolució de la mare.²¹ La segona sentència, de 28 de desembre de 2001, es refereix a una nena que, jugant a saltar la corda en temps d'esbarjo, la deixa anar de cop i amb l'extrem lesiona l'ull d'una companya. En aquest cas, la Sala procedeix a l'absolució del centre per entendre que es tractava d'una activitat de realització general i sense risc, i que hi havia una professora present que va atendre immediatament la nena lesionada.

En el cas de danys a menors sense intervenció de menors, la producció del dany pot tenir un origen divers, com ara la inadequació i/o falta de manteniment de determinades instal·lacions, la manca de mesures de seguretat, la manca de previsió de riscos de determinades activitats. En aquests supòsits entra en joc la prescripció general de l'article 1902 del Codi civil i qui respon és l'entitat responsable de les accions o omissions que han originat el dany, havent suavitzat significativament la jurisprudència el concepte de culpa o negligència que fonamenta la responsabilitat.

.....
21. Probablement la xapa amb imperdible que duia la menor per anar a escola podria haver menat la Sala a entendre que la responsabilitat era compartida entre el centre i la mare.

Per fer-se'n una idea, presentem també dues sentències de la Sala Civil del Tribunal Suprem. Una, de 5 de novembre de 2004, es refereix a l'accident que va patir un noi en gronxar-se del travessar d'una porteria que no es trobava agafada a terra. La Sala va entendre que la responsabilitat extracontractual de l'article 1902 del Codi civil no consisteix només en l'omissió de normes inexcusables o aconsellades per la més elemental experiència, sinó en no haver actuat amb la diligència deguda segons les circumstàncies concretes de les persones, el temps i el lloc, el que, segons la Sala, va succeir en aquest cas.²² La segona Sentència, també de la Sala Civil del Tribunal Suprem, és de 14 de febrer de 2000 i fa referència a l'accident sofert per una adolescent de dotze anys d'edat que, ocupant un lloc junt a la finestra a la classe de pràctiques, la va obrir, va pujar a una de les taules i es va llençar. La Sala, atenent que la finestra estava situada a menys distància de terra de la que estableixen les normes de la Generalitat i que no estava protegida correctament, va entendre que, tot i que la caiguda al buit es va deure a un acte voluntari i conscient de la menor, el centre no havia pres les mesures de precaució adequades, i que per això se'l declarava responsable civil de l'accident.

La víctima, una tercera persona aliena

També aquí es contemplen els dos supòsits: que el causant directe del dany sigui un menor o que el dany sigui causat sense intervenció d'un menor.

Quan el dany a tercers és causat amb la intervenció culposa o negligent de menors, és també el centre docent qui en respon quan els danys s'hagin produït en l'espai temporal en què els menors es trobin sota la vigilància i custòdia del centre. Més que l'espai físic és important l'espai temporal, tant si les activitats o els serveis es presten en les instal·lacions del centre com fora. També quan els alumnes havien de ser al centre i no hi són. Per il·lustrar-ho, tenim la Sentència de l'Audiència Provincial de Navarra, de 12 de novembre de 2004, que n'esmenta

.....
22. La Sentència de l'Audiència Provincial de Barcelona, de 6 de febrer de 2006, també arran de la caiguda d'una porteria portàtil d'un club esportiu, va determinar la responsabilitat del club, considerant sobretot que les instal·lacions les utilitzaven menors d'un centre docent en hores lectives.

d'altres en el mateix sentit i aborda la qüestió dels danys produïts a tercers fora del recinte del centre. En aquell cas va ser la crema d'un vehicle per menors que s'havien escapat o havien estat expulsats, entenent que les funcions de vigilància en hores en què els menors havien de ser a l'escola corresponien al centre i no pas als pares, ja que aquests deleguen les funcions en el centre des del moment de l'entrada a l'escola fins a l'hora de la sortida.²³

Les instruccions d'inici de curs del Departament d'Educació per als centres d'educació infantil i primària i especial²⁴ s'ocupen d'establir criteris per als casos d'absentisme de l'alumnat o de la recollida amb retard dels alumnes a la sortida del centre.

Els supòsits en què les entitats poden ser responsables per danys a tercers sense intervenció dels menors són les mateixes que quan les víctimes són menors: descuits en el manteniment d'edificis i instal·lacions, manca de mesures de seguretat, manca de previsió dels riscos de determinades activitats per part dels que les realitzen o per tercers.

Existència d'una acció o omissió amb intervenció de culpa o negligència

Per poder parlar de la responsabilitat extracontractual, per actes propis o per fets aliens, i poder atribuir aquesta responsabilitat a les entitats en els termes que estableix el Codi civil, és requisit indispensable l'existència de culpa o negligència.

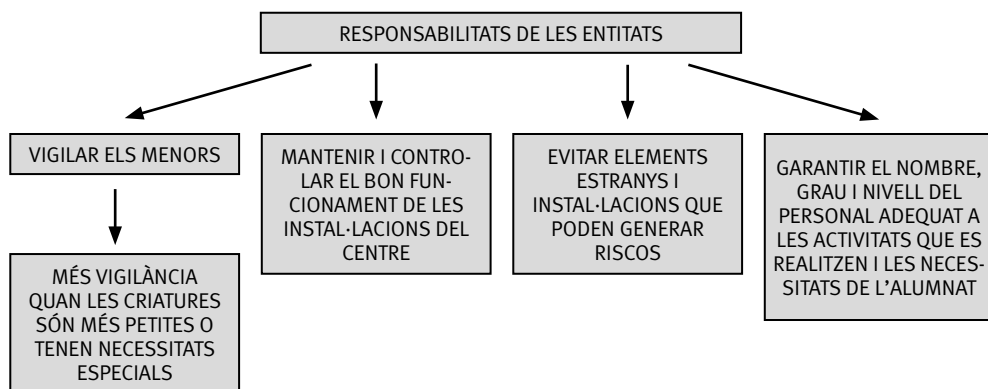
.....

23. L'eix central d'aquestes sentències és la *culpa in vigilando* però la jurisprudència més recent comença a advocar en aquest casos per entendre que també hi ha una *culpa in educando*, que correspon als pares. Convé recordar que, amb la mateixa intenció, l'actual Projecte de Llei d'educació de Catalunya diu que "L'alumnat que intencionadament o per negligència causi danys a les instal·lacions del centre educatiu o al seu material o el sostregui, ha de reparar els danys o restituir el que hagi sostret. En tot cas la responsabilitat civil correspon als pares i mares en els termes previstos en la legislació vigent.

24. Instruccions 38 i 39 del curs 2008-2009.

Per il·lustrar aquestes responsabilitats, tenim la figura 2:

Figura 2.
Responsabilitats de les entitats

Font: Elaboració pròpia.

El concepte de culpa

S'ha avançat que la culpa extracontractual és entesa per la jurisprudència no només com l'omissió de normes inexcusables sinó en un actuar no prou ajustat a la diligència exigible segons les circumstàncies del cas concret, de les persones, el temps i el lloc.²⁵

En tractar-se de persones i entitats que realitzen la seva tasca sobre menors, la responsabilitat deriva fonamentalment del deure de vigilància que assumeixen, deure que és més rigorós quan menys edat tenen els menors o, en cas de disca-

.....
25. El Tribunal Suprem accentua l'exigència de diligència –mesures de previsió, vigilància, atenció i cura– per a la protecció dels menors, com es pot veure en les seves sentències d'11 juliol de 1990, 22 de febrer de 1991, 7 de gener de 1992, 24 de febrer de 1993, 24 de març de 1995, 10 d'octubre de 1995 i 5 de novembre de 2004, entre altres.

pacitat, quan més gran és el grau d'aquesta. L'existència d'una acció o omissió generadora de responsabilitat civil també pot tenir lloc, amb independència que les persones i entitats treballin o no amb menors, quan es causa un dany a tercers intervenint culpa o negligència.

Inicialment els tribunals eren més rígids a l'hora d'apreciar l'existència de culpa però, de mica en mica, han anat suavitzant aquest criteri per acabar establint que n'hi ha prou amb un principi de prova, a més d'acreditar el dany sofert, per entendre que s'ha de respondre civilment d'aquest dany. De fet, com s'ha avançat, el que hi ha avui és un criteri de responsabilitat quasi objectiva, amb una inversió de la càrrega de la prova en benefici de la víctima, de tal manera que és l'entitat la que ha d'acreditar que la seva actuació i la del seu personal ha estat realitzada amb la diligència deguda.²⁶

La concurrència de culpes

Hi ha determinades accions en què es pot donar la circumstància que la culpa no sigui d'una sola persona o entitat sinó que estigui repartida entre més d'una de les parts que, d'una manera o altra, de manera directa o indirecta, hi intervenen. Es parla llavors de concurrència de culpes. Les possibilitats són diverses: entre un organitzador de l'activitat i el propietari de les instal·lacions on es fa; entre els centres docents i les entitats que hi presten serveis; entre qui organitza l'activitat i qui l'executa, o entre les diverses entitats que participen en la seva realització.

De manera particular es pot donar la concurrència de culpes, i la conseqüent responsabilitat compartida, amb els pares o tutors del menor causant del dany.

.....

26. En aquest sentit, la Sentència del Tribunal Suprem, de 10 de març de 1997, posa de manifest que *“la nueva redacción del artículo 1903, (...) establece una responsabilidad prácticamente objetiva, en cuanto señala que las personas o entidades que sean titulares de un Centro docente de enseñanza no superior, responderán por los daños y perjuicios que causen sus alumnos menores de edad durante los periodos de tiempo en que los mismos se hallen bajo el control o vigilancia del profesorado del centro desarrollando actividades escolares o extraescolares y complementarias.”*

Llavors convé parlar de la *culpa in vigilando* i, també, de la *culpa in educando*, que mereixen un tractament específic.

S'ha dit que la responsabilitat dels centres té el seu origen en la *culpa in vigilando*, en no haver complert el deure de vigilància i control que tenen sobre els menors durant el període en què les famílies els ho han encomanat. S'ha avançat que, en primer lloc, la responsabilitat *in vigilando* la tenen els pares sobre els fills que es troben sota la seva guarda i que aquesta responsabilitat legal no es delega al personal dels centres quan els menors hi són, sinó als centres. De vegades es pot donar una concurrència de culpes *in vigilando* entre els centres i els pares o tutors com, per exemple, si no es recullen les criatures a l'hora determinada,²⁷ o no es té la cura deguda que els menors no portin objectes que poden causar danys als altres companys. De vegades, aquesta concurrència de culpes pot procedir de la col·laboració dels pares amb les activitats organitzades pels centres, cosa que aconsella que aquestes activitats estiguin incorporades en la programació general dels centres o que estiguin fetes a l'aixopluc de les assegurances corresponents.²⁸

La concurrència de responsabilitat amb els pares també es pot donar quan un menor es lesiona ell mateix per una conducta negligent o quan amb aquesta

.....

27. Sentència del Tribunal Suprem, de 4 de desembre de 1991: "*la obligación de guarda de los padres renace desde el momento en que el centro escolar acaba la suya, lo que no ha de interpretarse de manera rígida, pues impondría con carácter general a los padres la obligación de recoger a los menores inmediatamente de acabada cada clase, cosa por completo absurda, sino con la suficiente flexibilidad que cada caso demanda; si es habitual en el centro que los alumnos se queden en el patio de recreo un corto espacio de tiempo después de terminada la jornada lectiva, antes de ser recogidos o trasladarse a sus domicilios, es obligado deducir que los padres cuentan con que hasta entonces están vigilados por su personal; distinto hubiera sido si el centro tuviese establecido como norma el cierre inmediato de todas sus instalaciones acabada la jornada porque entonces sí estaban obligados los padres a prever este hecho y la guarda inmediata de sus hijos menores.*"

28. La Sentència de la Sala Contenciosa-Administrativa del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, de 2 de març, encara que en aquell cas la responsabilitat es dirimia entre un ajuntament i la Generalitat, va deixar clar que el fet que l'ajuntament col·laborés en el servei de menjador d'un centre públic depenent del Departament d'Educació no impedia que les responsabilitats derivades de la lesió d'un alumne a l'hora d'anar a fer ús del servei no l'hagués d'assumir en exclusiva la Generalitat.

conducta lesiona terceres persones. Si en aquell moment el menor es troba sota la vigilància i control del centre, es pot donar una *culpa in vigilando*, de la qual seria responsable el centre, però, en la mesura que el comportament censurable del menor ha contribuït a la producció del dany, es pot donar també una *culpa in educando*, de la qual serien responsables els pares del menor com a responsables primers de la seva bona educació.

Els tribunals, en principi, han manifestat en diferents ocasions que no és possible declarar culpables dels seus propis actes els menors o incapacitats per la seva falta de capacitat d'entendre. En aquest sentit, la Sentència de l'Audiència Provincial de València, de 22 d'abril de 2001, va entendre que els menors sense prou capacitat per discernir no podien incórrer tampoc en negligència generadora de responsabilitat civil. Altres vegades, però, sí que han entès que podien incórrer en culpa les conductes de menors amb prou criteri per conèixer les conseqüències dels seus actes. Aquest és el cas de la Sentència del Tribunal Suprem, de 30 de desembre de 1999, que tracta d'un adolescent de tretze anys que es fa mal saltant de balcó en balcó, entenent el Tribunal que el menor tenia capacitat suficient per valorar el perill que suposava la seva conducta i, per tant, era també responsable de les lesions patides.

Culpa in vigilando i culpa in educando

La jurisprudència més recent, a més de la culpa *in vigilando*, que poden tenir els pares o els centres segons qui tingui cura dels menors en aquell moment, considera també la culpa *in educando*, que correspon essencialment a pares o tutors, podent-se donar la concurrència d'una i altra culpa. Tanmateix, com a criteri general, els tribunals solen establir la responsabilitat del centre quan el fet es produeix en el període en què el nen està sota la seva vigilància i control, i no dels pares. Tot i així, hi ha pronunciaments en què es recull la responsabilitat dels pares per no haver educat prou bé els fills, entenent que comportaments contraris a les normes mínimes de convivència amb altres nens, o conductes de respecte elementals cap a les altres persones, formen part del deure d'educació que correspon *prima facie* a les famílies. Aquest és el criteri d'alguns dels pronun-

ciaments més recents com és el cas de la Sentència de l'Audiència Provincial de Madrid, de 26 de març de 2002, que tracta d'una nena que, participant en una excursió, va llançar una pedra contra l'autocar que traslladava els nens. L'Audiència va condemnar tant el centre docent pel seu deure de vigilar i controlar les criatures com els pares pel seu deure d'educar.²⁹ O el cas de la Sentència de l'Audiència Provincial de Sevilla, de 30 de novembre de 2007, que condemna la mare i el centre per les lesions sofertes per un alumne com a conseqüència del cop de puny que li va donar un altre alumne, en considerar *“que lo ocurrido no es sino reflejo de la incorrecta educación recibida en casa, debiendo atribuirse tales lesiones, aparte de la responsabilidad del centro docente que en este pleito no se ha hecho valer, a la culpa in educando achacable a la demandada, como progenitora del menor causante de dichas lesiones.”*

La doctrina jurisprudencial més recent és més sensible a la culpa *in educando*, carregant la responsabilitat en les famílies. Aquest és el cas de la Sentència de la Secció 14 de l'Audiència Provincial de Barcelona, de 23 de març de 2006, referida a un supòsit en què uns nens que van d'excursió comencen una baralla i, en intervenir el professor, és colpejat pel menor i resulta lesionat. L'Audiència de Barcelona dóna per acreditat que el professor va actuar amb la diligència deguda i condemna els pares del menor sobre la base de l'article 1903.2, per culpa *in educando* dels pares que haurien d'haver instruït el seu fill amb relació a l'obligació de respectar i complir les ordres donades pels seus cuidadors, i no respondre a aquestes indicacions mitjançant una agressió.

.....

29. Pel que aquí interessa, els termes d'aquesta Sentència de l'Audiència Provincial de Madrid, de 26 de març de 2002, són els següents: *“... la responsabilidad dimana de culpa propia del guardador por omisión del deber de vigilancia, sin que exonere de responsabilidad el dato de no hallarse presentes el padre o la madre cuando se comete el hecho ilícito, o que aquellos tengan que trabajar o que no puedan, por razón de circunstancias familiares o sociales, estar siempre junto a sus hijos menores de edad. No apreciamos obstáculo alguno a la concurrencia de la responsabilidad de los padres con la de los centros docentes, si bien en este caso la presunción de culpa de los padres no estaría en relación al deber de vigilancia sino a una culpa in educando.”*

Relació de causalitat

L'article 1902 del Codi civil estableix com a requisit perquè tingui lloc la responsabilitat extracontractual que entre l'acció o omissió i el dany existeixi un nexa causal, una relació de causa i efecte.

La jurisprudència estableix que perquè hi hagi relació entre l'acció o omissió i el dany s'ha d'aplicar el principi de la causalitat adequada, que exigeix que es produeixi una conseqüència natural entre l'acte inicial i el resultat danyós, valorant en cada cas concret si l'acte o omissió té virtualitat suficient per poder concloure que del mateix en derivi el dany produït. La jurisprudència al respecte és abundosa i variada.³⁰

De com es pugui establir el nexa causal entre l'activitat organitzada i el dany produït en dependrà el naixement o no de la responsabilitat civil de la persona física o jurídica organitzadora de l'activitat, nexa que, amb tots els seus matisos, s'haurà de valorar en cada cas.

---

30. En aquest sentit, hi ha les sentències del Tribunal Suprem de 13 de febrer de 1993, 23 de març de 1992 i 26 d'octubre de 1981, entre d'altres.

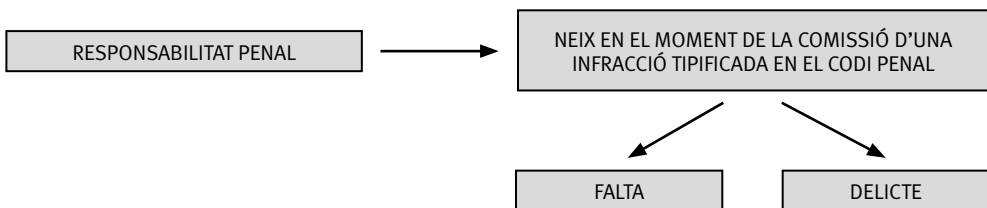
③ **Responsabilitat penal**

LES RESPONSABILITATS PENALS

La responsabilitat penal sempre inquieta (no és assegurable, pot comportar penes de privació de llibertat, comporta demèrit social) i neix com a resultat de la comissió d'una de les infraccions previstes en el Codi penal. Es pot donar en tots els àmbits, també l'educatiu, encara que, sortosament, la responsabilitat penal és una responsabilitat que sol entrar en joc molt amb comptagotes. L'esquema podria ser el següent:

Figura 3.
La responsabilitat penal

Font: Elaboració pròpia.

No es tracta tampoc aquí d'aprofundir en el Codi penal ni d'entrar en els tipus d'infraccions més greus o menys greus (delictes o faltes), doloses (voluntat conscient de cometre l'acte) o imprudents, totes elles importants, i les seves conseqüències. Segurament la distinció que interessa als efectes que ens ocupen és entre les infraccions comeses per menors i les comeses per majors d'edat.

Responsabilitat penal dels menors d'edat

Un tractament judicial penal per a menors

Històricament sempre s'ha diferenciat la responsabilitat penal dels menors de la dels majors d'edat. La nova Llei³¹ ha suposat un avenç notable en la matèria, amb un procediment especialitzat pensat en l'interès del menor que, en alguns casos, prova d'evitar-li l'actuació judicial i, en altres, prova de proporcionar-li diferents possibilitats d'actuació educativa.

El tractament penal del menor té també el seu propi sistema en el qual inter-venen:

- El Ministeri Fiscal, amb una fiscalia específica dedicada al tractament de menors.
- Equips tècnics especialitzats en ciències no jurídiques, que auxiliïn el Ministeri Fiscal.
- Uns jutjats de menors que seran els únics que podran conèixer i jutjar els delictes o faltes que aquests puguin cometre.

És clar que no a tots els menors d'edat els afecta la mateixa responsabilitat penal. La imputabilitat específica del menor es refereix a nois i noies que tinguin una edat de catorze anys o més i que no hagin arribat als divuit, edat a la qual ha elevat la nova Llei l'edat penal del menor.

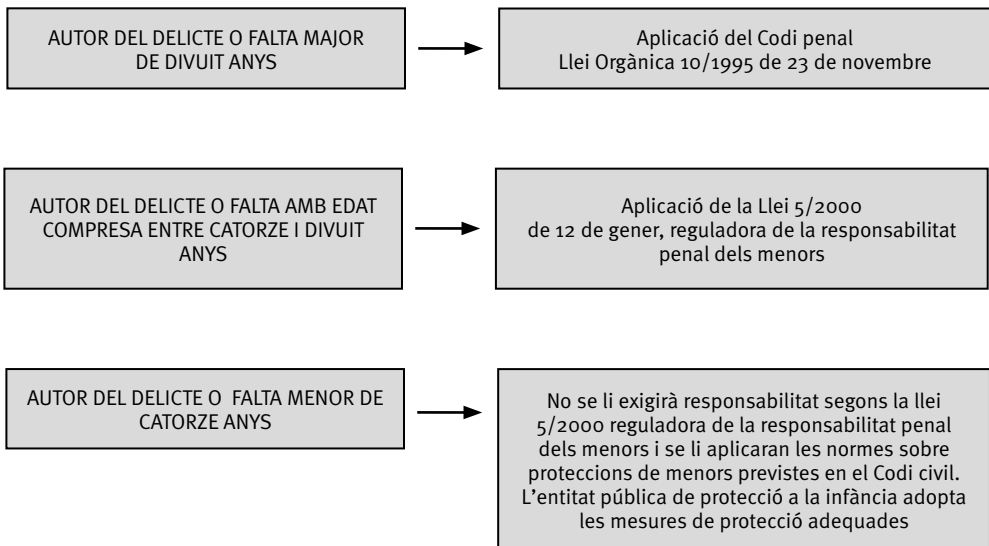
.....
31. Llei Orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors, modificada per la Llei Orgànica 8/2006, de 4 de desembre.

Amb relació a les edats dels menors, el Codi penal³² ens ofereix la distinció següent:

- Menors de catorze anys, als quals no es poden imputar responsabilitats penals.
- Majors de catorze anys i menors de divuit anys, pròpiament anomenats “menors” a efectes penals.

La figura següent pot ajudar a situar la responsabilitat dels menors:

Figura 4.
Tractament judicial penal dels menors d'edat

Font: Elaboració pròpia.

.....
32. Art. 1 i següents del Codi penal.

criteris a seguir davant de situacions singulars

Les instruccions d'inici de curs que dicta el Departament d'Educació solen incloure alguns criteris d'actuació en situacions singulars, entre elles, davant de problemes entre progenitors amb relació als fills, davant de determinades actuacions policials amb alumnes, davant de l'eventual comissió d'una infracció penal per part d'algun alumne o davant de l'eventualitat de maltractaments.

Pel seu interès, es reproduïx allò que diuen les circulars per a l'organització i el funcionament de centres educatius públics d'educació infantil i primària i educació especial i d'educació secundària per al curs 2008-2009, davant de casos singulars:³³

“41.2. Criteris que cal aplicar davant de determinades actuacions policials

En el supòsit que es presenti la policia judicial en les dependències d'un centre educatiu públic, cal tenir presents els criteris d'actuació següents:

1. Si demanen endur-se algun alumne/a, cal:
  - Que s'acreditin com a policia, o sigui, que exhibeixin el carnet professional.
  - Que exhibeixin el requeriment judicial, o de la fiscalia, que ordena l'actuació.
  - Avisar els pares o tutors legals, si l'alumne/a és menor, per tal que acompanyin el fill/a. Si no és possible comptar amb els pares o tutors legals, els menors han de ser acompanyats pel tutor/a o per un altre professor/a.

Aquests criteris d'actuació han de cedir quan els agents de policia es trobin davant d'una situació d'urgència, perquè l'alumne/a intenti fugir o cometre algun il·lícit penal dins el centre.

.....
33. Instrucció 41 per als centres públics d'infantil i primària i especial, i instrucció 37 per als centres públics de secundària.

2. Si demanen identificació o dades d'algun alumne/a, cal:

- Que s'acreditin com a policia.
- Que exhibeixin el requeriment judicial, o de la fiscalia, que ordeni l'actuació.

En conseqüència, sense el previ compliment de les actuacions precedents, no es pot lliurar cap alumne/a a la policia ni proporcionar dades sol·licitades per aquesta.

41.3. Criteris que cal aplicar en el cas de la presumpta comissió, per part dels alumnes, d'algun tipus de delicte o falta dins les dependències del centre

En el supòsit que es tinguin indicis racionals clars i suficients que algun alumne/a ha comès algun acte presumiblement delictiu (p. ex. tràfic d'estupefaents) o constitutiu de falta penal (p. ex. agressió), cal que:

- La direcció incoï el corresponent expedient disciplinari a l'alumne/a, sens perjudici de les mesures cautelars que es puguin adoptar.
- Es denunciï el cas davant la policia.

En el supòsit que els indicis de la presumpta comissió d'un delicte o d'una falta penal es desprenguin de la tramitació d'un expedient disciplinari, cal actuar d'acord amb allò que estableix el Decret 279/2006, de 4 de juliol, sobre drets i deures de l'alumnat i regulació de la convivència en els centres educatius de nivell no universitari de Catalunya i, en aquest sentit:

- Un cop determinats els fets a l'expedient, cal que l'instructor elabori un informe i que la direcció el trameti al ministeri fiscal.
- El mateix informe s'ha de trametre als serveis territorials corresponents.

En el cas d'aldarulls de control difícil o impossible produïts per alumnes o terceres persones dins el centre:

- El director/a avisarà la policia local a fi de restablir l'ordre públic.

41.4. Criteris que cal aplicar quan es té constància que algun alumne/a ha estat objecte de maltractaments

Quan hi hagi sospites d'un possible maltractament o abús sexual sobre un infant, cal que la direcció del centre ho comuniqui a la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (av. del Paral·lel, 52, 08001 Barcelona, o a Infància Respon: 900 300 777) i a la Fiscalia de Menors, i doni compte d'aquesta actuació als serveis territorials corresponents.

Quan hi hagi certesa d'abús sexual o maltractament sobre un infant cal que la direcció del centre es posi en contacte amb l'hospital de referència de la zona i ho comuniqui simultàniament a la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència, a la Fiscalia de Menors o al jutjat de guàrdia i doni compte d'aquesta actuació als serveis territorials corresponents.

En ambdós casos el centre educatiu ha d'informar la família del menor de les actuacions que es realitzin.”

Responsabilitat penal dels adults

També ens podem trobar que la conducta que constitueix un il·lícit penal l'hagi comès un adult que, des d'un centre públic o privat, o des de qualsevol altra entitat, associació o empresa, actua sobre el menor. Les infraccions penals que poden cometre els adults que, sobretot, solen afectar la salut i integritat dels menors dels que tenen cura, i que, generalment, se situen en el terreny de la imprudència o negligència i no en el de les conductes doloses, se sotmeten a les regles generals de la responsabilitat penal.

La casuística pot ser ampla. És normal que entre els nens i nenes n’hi hagi que necessitin una atenció especial com a conseqüència de patir alguna malaltia i, en aquests casos, el deure de cura i vigilància consisteix sobretot a seguir les prescripcions mèdiques del cas. Pot ser il·lustrativa al respecte la Sentència de l’Audiència Provincial de la Corunya, de 30 de juny de 2004, referent a la mort d’un nen de dotze anys al·lèrgic a la proteïna de l’ou a qui, en una excursió, les professores no van advertir l’hotel d’aquesta circumstància i li van donar per error un entrepà que portava ou. En la seva Sentència, l’Audiència estableix, entre altres, que:

“Las apelantes eran las profesoras del menor encargadas de su cuidado durante el viaje de estudios y que las mismas eran conocedoras (porque habían sido advertidas al respecto) de que el mismo era alérgico al huevo, pese a lo cual y siendo su responsabilidad no dieron las oportunas órdenes al hotel para que tuviera en cuenta tal circunstancia y les pasó inadvertido que en la comida del día de autos, se había incluido un bocadillo de tortilla. (...) A mayor abundamiento, también se aprecia omisión de la diligencia mas elemental, cuando al advertir que el niño había tomado dos bocados de la comida, no adoptaron de inmediato las medidas oportunas, acudiendo a un centro médico, ni tan siquiera cuando el niño una hora después devolvió, sino que no tomaron la decisión hasta que fueron avisadas por un compañero de que Juan Francisco estaba agobiado. Habida cuenta de lo cual resulta acertada la catalogación de los hechos como constitutivos de una falta y no como ilícito civil en la medida en que tal y como se pone de manifiesto en la sentencia de instancia (cuyos razonamientos se dan por reproducidos), concurren todos los elementos integrantes de la imprudencia con relevancia penal.”

En les seves instruccions d’inici de curs per a les escoles, el Departament d’Educació proporciona normes de comportament amb relació a alumnes necessitats de medicació, que poden ser útils per a tota altra activitat amb menors,³⁴ com disposar de l’informe o la recepta mèdica i un escrit del pare, mare o tutor autoritzant la seva administració.

.....
34. Instruccions 36.5 i 33.7 del curs 2008-2009 per a centres públics d’educació infantil i primària i especial, i d’educació secundària, respectivament.

Encara que, com s'ha avançat, no es tracta aquí de fer una relació de les eventuals maleses que pot cometre la gent i també les persones que tenen cura dels menors, fem un esment a l'eventualitat de les mesures correctores físiques, que ocupen cada vegada un lloc més marginal en la particular crònica de successos del món educatiu. Els tribunals, i també la consciència social i del sector, són cada vegada més sensibles davant de l'eventual ús de la violència física en les relacions adult-menor. Exponent d'aquest sentir és la Sentència de l'Audiència Provincial de Barcelona, de 19 de setembre de 2005, on s'analitza el cas consistent a determinar si és constitutiu o no d'una falta penal el fet que una professora donés un cop a un nen que estava cantant provocant-li una contusió. Al respecte, davant l'al·legació de la defensa de la professora que el cop donat al nen era una mesura correctiva, la Sentència estableix, entre altres, que:

“Por otra parte, no hay que olvidar que este derecho (derecho a corregir) ya viene limitado por el propio texto legal cuando se dice que dicha corrección será razonable y moderada. Si desgraciadamente en tiempos pasados se pensó que un castigo físico podía quedar incluido en este derecho, hoy día las cosas han cambiado y todos los profesionales están de acuerdo en que los castigos físicos no son pedagógicos y sólo sirven para extender y perpetuar conductas violentas (...)”

Interessa també posar de relleu la major presència en els tribunals dels casos d'assetjament escolar. Sovint no només no és fàcil saber si s'està o no davant d'una situació d'assetjament sinó que tampoc és fàcil saber si l'actuació o no actuació dels responsables de la guarda dels menors davant de la situació, a més de comportar responsabilitats legals en el pla civil pot acabar incorrent en responsabilitat penal. La Sentència de l'Audiència Provincial d'Àlaba, de 12 de febrer de 2008, va entendre que no hi havia responsabilitat penal en un cas en què hi havia dubtes sobre si concorrien els dos elements que conformen el dol en els delictes de comissió per omissió, coneixement de la situació de risc i determinació de no posar els mitjans per impedir-lo. En un sentit contrari es va pronunciar l'Audiència Provincial de Madrid en entendre que, en un centre privat, hi havia hagut responsabilitat penal per

l'assetjament d'un menor atesa la manca d'atenció, vigilància i resposta immediata i contundent per part dels responsables del centre.

Tampoc és sempre fàcil saber quan una conducta imprudent o negligent té prou entitat per ser considerada també infracció penal. Reconduir els casos d'imprudència o negligència a la via civil o contenciosa-administrativa, o situar-los en termes penals, depèn sovint més de raons d'oportunitat que no pas de fons. La frontera, en tot cas, no és sempre clara. Segurament sigui il·lustrativa la Sentència de l'Audiència Provincial de València, de 9 de juliol de 2007, amb relació a la lesió patida per un nen en una llar d'infants en la qual el tribunal diu que es podia haver incorregut en responsabilitat penal, entre altres, tancant la llars d'infants i deixant sols els nens, o no tenint les condicions d'higiene adequades, o treballant amb personal inexpert o sense qualificació, però que no procedia buscar culpables penals pel fet que un nen es lesionés encara que hagués estat exigible una major atenció de la cuidadora.

RESPONSABILITAT CIVIL DERIVADA D'UNA INFRACCIÓ PENAL

La responsabilitat civil obliga a reparar el dany causat per la comissió d'un delictes o falta penal. S'ha apuntat que, de vegades, en els casos en què és dubtós si la responsabilitat excedeix l'àmbit civil i pot tenir dimensió penal (sobretot en els casos d'imprudència), acudir a la via penal o a una altra via (civil o administrativa, segons el cas) no sempre és una decisió fàcil, ni per a l'advocat ni per a la persona afectada, ja que, en la via penal, a més de la reparació del dany es demana que es castigui qui l'ha comès. En tot cas, el Codi penal diu que qui és responsable d'un delictes o falta està també obligat a reparar el dany causat.³⁵

A efectes d'aquest document també interessa diferenciar, en primer lloc, la responsabilitat civil derivada del delictes o falta quan l'autor sigui un menor d'edat i la responsabilitat civil derivada del delictes o falta quan l'autor sigui un adult.

.....
35. Article 109 del Codi penal.

En el cas de menors

Convé recordar que es parla de la responsabilitat penal de menors d'entre catorze i divuit anys, ja que als menors de catorze anys no se'ls pot exigir responsabilitat penal i les seves actuacions, estiguin o no tipificades penalment, es regiran per les regles generals civils.³⁶

La responsabilitat civil associada a la penal dels nois i noies de catorze a divuit anys penalment és a la Llei Orgànica 5/2000 sobre la responsabilitat penal dels menors, amb aplicació supletòria del Codi penal. La regulació és aquesta:³⁷

“Quan el responsable dels fets comesos sigui un menor de divuit anys, han de respondre solidàriament amb ell dels danys i els perjudicis causats els seus pares, els tutors, els acollidors i els guardadors legals o de fet, per aquest ordre. Quan aquests no hagin afavorit la conducta del menor amb dol o negligència greu, la seva responsabilitat pot ser moderada pel jutge segons els casos”.

Com es pot observar, qui respon civilment és el menor i, solidàriament amb ell, altres eventuals responsables civils. La Llei entén que és el menor, tot i la seva minoria d'edat, qui ha de respondre amb els seus béns, amb una clara finalitat, no només de justícia, sinó també pedagògica. En tot cas, qui ha patit el dany pot dirigir-se solidàriament contra els altres responsables, i quan es parla de responsabilitat solidària es vol dir que hom es pot dirigir contra qualsevol d'ells.

En aquesta responsabilitat solidària no apareix a la Llei la possibilitat que sigui responsable civil solidari el centre docent, però els tribunals consideren els centres docents curadors de fet, sent responsables civils solidaris ja sigui per aplicació

.....

36. Convé tenir present que el Codi penal (art. 118.1) entén que pot incórrer en responsabilitat penal qui tingui sota la seva potestat o guarda legal o de fet menors o persones exemptes de responsabilitat penal (com menors de catorze anys) que cometin infraccions penals.

37. Article 61.3 de la Llei Orgànica 5/2000, modificada per la Llei Orgànica 8/2006.

de les normes civils, quan són privats, o de les normes administratives, quan són públics.

La Llei també estableix la possibilitat de moderar la indemnització quan les persones a les quals es declara responsables solidaris no hagin afavorit la conducta del menor amb dol o negligència greu, és a dir, quan els responsables solidaris no compleixin amb les funcions de cura i educació del menor amb tota la diligència deguda.

En matèria de responsabilitat penal, i de la responsabilitat civil associada, es pot donar també una concurrència de culpes en la mesura que la pròpia víctima hagi contribuït amb la seva conducta a la producció del dany, la qual cosa no eximeix en principi de responsabilitat a l'autor però sí que permet moderar l'import de la reparació (article 114 del Codi penal). Un cas de culpa compartida és el que il·lustra la Sentència del Jutjat Contenciós Administratiu núm. 12 de Barcelona (actuacions 45/2007), sobre el cas d'una noia de setze anys que dinava fora del centre i que, en tornar al centre abans de les tres de la tarda, que és quan obria les portes, va saltar per la tanca que estava en mal estat i es va lesionar.

Encara, finalment, dos apunts: un amb relació als responsables de la guarda de menors de catorze anys, l'altre amb relació a joves ja majors de divuit anys. En el primer cas, el Codi penal (article 118.1) estableix la responsabilitat penal per les infraccions comeses pels exempts de responsabilitat penal (com són els menors de catorze anys) de qui en tingui la potestat, guarda legal o de fet, sempre que hagi actuat amb culpa o negligència suficient per ser considerada en la via penal i sempre sens perjudici de la corresponent responsabilitat civil. El segon apunt és que el Codi penal (article 120) diu que els pares o tutors, si han incorregut en culpa o negligència, també responen civilment per les infraccions penals comeses pels seus fills que, encara que majors de divuit anys, estiguin subjectes a la seva pàtria potestat o tutela i visquin en la seva companyia.

En el cas dels adults que tenen cura dels menors

Quant a la responsabilitat civil derivada d'un delictes o falta comesa per personal del centre, professors, monitors i altres persones que poden tenir qualsevol participació en l'àmbit educatiu, amb independència que es tracti d'un centre educatiu públic o privat *strictu sensu*, o de qualsevol altra entitat socioeducativa, s'aplicaran les regles generals de la responsabilitat penal pròpia i responsabilitat civil directa.

En tot cas, entre les persones que també poden ser responsables civilment en defecte de les que ho siguin penalment, el Codi penal, en el seu article 120.4, fa esment a "*las personas naturales o jurídicas dedicadas a cualquier género de industria o comercio, por los delitos o faltas que hayan cometido sus empleados o dependientes, representantes o gestores en el desempeño de sus obligaciones o servicios*".

Pel que fa a l'Administració pública, el Codi Penal en l'article 121 esmenta que "*El Estado, la comunidad autónoma, la provincia, la isla, el municipio y demás entes públicos, según los casos, responden subsidiariamente de los daños causados por los penalmente responsables de los delitos dolosos o culposos, cuando éstos sean autoridad, agentes y contratados de la misma o funcionarios públicos en el ejercicio de sus cargos o funciones...*"

4 La responsabilitat patrimonial de l'Administració

CRITERIS GENERALS

El gruix dels centres docents depèn de l'Administració pública, fonamentalment del Departament d'Educació. D'altra part, les administracions locals també solen ser presents, de manera més o menys directa, en les activitats i programes educatius i socioeducatius realitzats més enllà de l'escola, de vegades en instal·lacions municipals. D'aquí la importància de dedicar unes línies a l'eventual responsabilitat patrimonial de les administracions públiques.

S'ha de dir d'antuvi que quan es parla d'administracions públiques es parla de:

- L'Administració General de l'Estat
- L'Administració de la Generalitat de Catalunya
- L'Administració local (ajuntaments, consells comarcals, diputacions)
- Les entitats de dret públic amb personalitat jurídica pròpia que depenen de qualsevol de les administracions públiques

En tot cas, les administracions públiques, per mandat constitucional,³⁸ estan obligades a indemnitzar els particulars pels danys que aquests pateixin pel funcionament dels serveis públics. En paraules de la Llei,³⁹ pel funcionament normal o anormal dels serveis públics. O, en altres paraules, el que s'estableix és una responsabilitat objectiva de l'Administració pública, amb aquestes dues acotacions que també preveu el mateix precepte:

- Que, en tot cas, el dany sigui efectiu, avaluable econòmicament i individualitzat amb relació a una persona o grup de persones.
- Que es tracti de danys que els ciutadans no tinguin el deure jurídic de suportar, o que no derivin de fets o circumstàncies imprevisibles o inevitables en l'estat actual dels coneixements o de la tècnica.

Aquesta responsabilitat objectiva de l'Administració pública, que no exigeix l'anormalitat en el funcionament dels seus serveis per ser exigible, ha estat objecte de múltiples pronunciaments judicials, bona part d'ells situats en l'àmbit educatiu.⁴⁰ La idea central l'expressa la Sentència del Tribunal Suprem, de 20 de maig de 1998: “... *El carácter objetivo de la responsabilidad supone no sólo que no es menester demostrar para exigir aquella responsabilidad que los titulares o gestores de la actividad administrativa que ha generado el daño han actuado con dolo o culpa, sino que ni siquiera es preciso probar que el servicio público se ha desenvuelto de manera anómala ...*”

.....

38. L'article 106.2 de la Constitució espanyola diu: “Els particulars, en els termes establerts per la Llei, tindran dret a ser indemnitzats per tota lesió que pateixin en qualsevol dels seus béns i drets, llevat dels casos de força major, sempre que la lesió sigui conseqüència del funcionament dels serveis públics.”

39. Article 139.1 de la Llei 30/1992, de règim jurídic de les administracions públiques i del procediment administratiu comú, modificada per la Llei 4/1999.

40. Entre altres, en les sentències del Tribunal Suprem, de 24 de març de 1995, de 4 de maig de 1995, de 31 de maig de 1997, de 31 de desembre de 1997, de 15 de març de 1999, de 18 de maig de 1999, o del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, de 14 de juny de 2002. Algunes sentències ben il·lustratives es refereixen a l'Administració penitenciària, ja que les presons, conceptualment i jurídicament, guarden grans semblances amb les escoles, en tenir en moments determinats la vida ciutadans sota la seva tutela i en les seves instal·lacions.

CRITERIS EN L'ÀMBIT DELS CENTRES PÚBLICS

Situats en el terreny dels centres públics no sempre és fàcil dilucidar quan la responsabilitat per eventuais danys correspon a l'administració titular del centre i quan a les altres persones, associacions, entitats o empreses que, d'una manera o altra, intervenen també en les diverses activitats i serveis. En aquest sentit, sens perjudici de tractar més endavant la qüestió de les assegurances, interessa avançar algunes notes que permeten acotar l'àmbit de responsabilitat de l'Administració.

El primer que s'ha de subratllar és la transcendència que té que les activitats estiguin o no compreses en la programació general dels centres. La seva administració titular, normalment el Departament d'Educació, no només respon d'allò que succeeix als menors o a terceres persones en el temps lectiu, sinó també d'allò que els pugui succeir en la resta d'activitats complementàries i extraescolars que hagin estat aprovades pels consells escolars dels centres i que hagin estat incloses en la seva programació general. Aquesta responsabilitat segueix viva tant si les activitats es fan en les instal·lacions dels centres⁴¹ com en un altre lloc,⁴² i tant si les té cobertes l'administració titular del centre per una pòlissa d'assegurances com si no les hi té. Sembla raonable entendre que incloure les activitats en la programació general del centre és una mesura prudent i que proporciona

.....

41. Amb els problemes que se susciten quan el responsable de la gestió del centre i el responsable del seu manteniment i vigilància són diferents, com succeeix amb els centres d'educació infantil i primària. En aquest sentit, per situar-se en una zona fronterera, és il·lustrativa la Sentència del Tribunal Suprem, de 28 de juny de 2008, en la qual es discutia si una cistella de bàsquet que havia caigut i lesionat un menor formava part de l'edifici, cas en què en seria responsable l'ajuntament responsable del manteniment, o era un element transportable lligat al funcionament de les seqüències educatives i no de les seves estructures, cas en què la responsabilitat recauria en l'Administració educativa de qui depenia el centre. El Tribunal Suprem, en aquest cas, va entendre que la responsabilitat era de l'Administració educativa.

42. La Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Múrcia, de 30 de març de 2007, aborda el cas de les lesions patides per un alumne d'un centre públic dependent de l'Administració educativa en activitats organitzades en uns altres espais per un tercer –en aquest cas un ajuntament–, però que formaven part de la programació general del centre, fet que va menar el Tribunal a entendre que la responsabilitat requeria sobre l'Administració educativa titular del centre.

més seguretats a tothom, als realitzadors de les activitats i als menors i tercers que puguin patir alguna lesió com a conseqüència de les mateixes.

El Departament d'Educació, en les seves instruccions d'inici de curs, sol establir un detall de criteris davant diverses contingències, com ara la inclusió de noves activitats en la programació del centre; la relació que han de tenir alumne/acompanyant en les diverses activitats; la necessària autorització dels pares o tutors per a la realització d'activitats fora dels centres;⁴³ les actuacions, tràmits i gestions que s'han de fer en determinats casos d'accident o incident;⁴⁴ el tractament de la recollida amb retard dels alumnes per part de les famílies,⁴⁵ o l'actuació davant dels problemes entre progenitors en relació amb els fills.⁴⁶

De vegades no és fàcil determinar fins a quin punt la responsabilitat ha de recaure en l'administració titular del centre o en les persones físiques o jurídiques, de base associativa o no, que assumeixen la realització de l'activitat. S'han de veure les circumstàncies de cada situació. En tot cas és important saber, a més de si les activitats estan o no incloses en la programació general dels centres, si es realitzen a les seves instal·lacions o fora d'elles. El reglament que regula avui l'ús social dels edificis dels centres públics⁴⁷ disposa que l'eventual ús social de les instal·lacions dels centres públics per a activitats no lectives, sigui quina sigui l'administració, institució, organisme, associació o persona física o jurídica que faci ús del centre per a l'activitat, també en els supòsits d'ús per a la realització d'activitats complementàries o extraescolars, ha de disposar de la corresponent pòlissa d'assegurances que cobreixi la seva responsabilitat civil i la del personal

.....
43. Instruccions 17 i 20, respectivament, de les aprovades per al curs 2008-2009 per als centres públics d'educació infantil i primària i especial, i centres públics de secundària.

44. Instruccions 34 i 37, respectivament, de les provades per al curs 2008-2009 per als centres públics d'educació secundària, i per als centres públics d'infantil i primària i especial.

45. Instrucció 39 de les aprovades per al curs 2008-2009 per als centres públics d'educació infantil, primària i especial.

46. Instruccions 37.1 i 41.1 de les aprovades per als centres públics d'educació secundària, i centres públics d'educació infantil i primària i especial, respectivament.

47. Article 5 del Decret 218/2001, de 24 de juliol, d'ús social dels edificis dels centres públics, modificat pel Decret 333/2002, de 19 de novembre.

al seu servei pels danys i perjudicis que es puguin ocasionar amb l'activitat. Aquesta obligació la tenen també les associacions esportives escolars⁴⁸ i, com més endavant es dirà, les associacions de mares i pares d'alumnes (AMPA). No està de més dir que l'assegurament de les activitats a través de la corresponent pòlissa esdevé, a més d'una bona mesura, una obligació.

Hi ha casos, però, que poden escapar d'aquestes cobertures perquè les activitats es realitzen sense estar incloses en la programació general dels centres (per exemple, un professor que decideix pel seu compte fer alguna activitat fora d'hores amb un grup d'alumnes, o bé un pare o un grup de pares que pren aquesta decisió). Aquests casos no diferirien d'altres d'habituals en la vida social (uns pares que tenen els fills d'altri jugant amb els seus fills), que sempre tenen un risc hipotètic, cosa que obliga a actuar amb la diligència que és d'esperar d'un bon pare de família, però no a magnificar les coses més allà del que és raonable.

Convé assenyalar finalment que les administracions públiques, com poden fer les empreses amb el seu personal en el cas de la responsabilitat civil si han actuat amb imprudència o negligència (article 1904 del Codi civil), poden exigir al personal al seu servei la indemnització que s'haguessin vist obligades a pagar si aquell hagués actuat amb dol o culpa o negligència greus.

---

48. Regulades pel Decret 230/2005, de 15 d'octubre, a les quals els és d'aplicació la normativa d'ús de centres (Decret 218/2001) que, com s'ha vist, obliga a les assegurances.

5 La cobertura de les responsabilitats

UNES CONSIDERACIONS

En Josep Maria Puig Salellas, un home valent i prudent, avesat a treballar amb papers en la seva notaria, solia dir “els documents s’han de signar quan no fan falta perquè, quan fan falta, ja no s’hi és a temps”. No sabem si ell pensava també en les assegurances, però ben bé hi podia haver pensat.

Als ciutadans, menors o no, afectats potencials per una eventual lesió a la seva persona o als seus béns, els interessa que s’adoptin les mesures de prudència i de seguretat adequades per a cada activitat, que minimitzen els riscos. Tanmateix, de produir-se el dany, el que interessa és saber que hi ha qui en respon i que qui en respon té capacitat per respondre’n. De la mateixa manera, a les persones físiques o jurídiques, associacions, entitats, empreses i administracions públiques que tracten amb menors, també els interessa tenir les espatlles cobertes per a qualsevol eventualitat. La qüestió de les assegurances, i molt més quan qui ha d’assumir la responsabilitat civil té poca capacitat econòmica, esdevé una qüestió clau en qualsevol activitat i, particularment, quan aquesta té lloc sobre menors.

Abans de seguir convé distingir, almenys conceptualment, dues cobertures que, sovint, es confonen: la de responsabilitat civil i la d’accidents. El que pretenen

cobrir les pòlisses de responsabilitat civil és la reparació o indemnització dels danys que l'activitat pugui causar en les persones o béns dels que hi participen o de tercers. L'assegurança per accident té com objecte respondre d'un eventual accident de les persones participants i pretén cobrir les conseqüències sobre la seva salut i integritat física.

Convé tenir en tot cas present que el nostre ordenament té establert l'accés universal a l'assistència sanitària pública⁴⁹ i que el gruix de nens i nenes tenen la cobertura de la cartilla de la Seguretat Social dels seus pares.

LA COBERTURA DE LES PERSONES

Empleats públics i treballadors

S'ha indicat que la responsabilitat civil pels danys que hagin pogut causar els empleats públics i el personal dependent de les empreses i entitats recau *prima facie*, respectivament, en l'Administració pública o en les empreses i entitats. D'aquí la importància que hi hagi una obligació legal explícita que les organitzacions que treballen amb menors previnguin la responsabilitat civil a través de la corresponent pòlissa d'assegurances.

Això no vol dir que les persones concretes que hagin produït el dany amb la seva actuació no en tinguin o no en puguin tenir cap de responsabilitat. S'ha vist que les administracions públiques (art. 145 de l'LPA), i també els centres docents i les empreses en general (art. 1904 del Codi civil), tenen la possibilitat de repetir contra les persones que en depenen les indemnitzacions que hagin hagut de satisfer a causa de la conducta del seu personal si hi ha intervingut culpa o negligència i, en el cas dels professors, si hi ha intervingut dol o culpa greu.

Tanmateix, també en aquests casos certament rars, i encara que no sempre, funcionaris i treballadors solen tenir també coberta la responsabilitat civil a través

.....
49. Article 3.2 de la Llei 14/1986, de 25 d'abril, general de sanitat.

de les assegurances corresponents. El Departament d'Educació respon de les possibles responsabilitats civils indemnitzables⁵⁰ “d'acord amb allò que estableixin les lleis” dels funcionaris docents que en depenen. Alguns dels convenis col·lectius més rellevants del sector, com és ara el conveni col·lectiu de treball per al sector de l'ensenyament privat a Catalunya (article 88), o el Conveni col·lectiu de treball del sector del lleure educatiu i sociocultural (articles 65 i 66), contenen clàusules que obliguen a cobrir la responsabilitat civil i els riscos d'accidents del seu personal a través de les corresponents pòlisses d'assegurances. Hi ha convenis, però, que no contenen aquestes clàusules.⁵¹ S'ha de tenir present que funcionaris públics i treballadors tenen també la cobertura dels corresponents règims de la Seguretat Social davant d'un accident o malaltia.

S'ha explicat també en el seu moment que l'eventualitat d'una responsabilitat penal, que sempre és personal, pot produir-se en qualsevol altra activitat professional —metges, arquitectes, taxistes—, i també en les activitats educatives i socioeducatives o en qualsevol altra activitat de la vida, si hom realitza conductes tipificades en el Codi penal. La responsabilitat penal, excepcional, no és assegurable sinó només la responsabilitat civil que en derivi.

Professionals autònoms

En les activitats educatives i socioeducatives hi solen intervenir també professionals que exerceixen la professió per compte propi. De vegades és ben clar aquest caràcter autònom i independent amb què intervenen però, altres vegades, els professionals autònoms apareixen més desdibuixats en el sí de l'organització que realitza l'activitat o que presta el servei. No és aquí el lloc d'aprofundir en les primes i incertes fronteres que, en aquests casos, separen una relació laboral d'una que no ho és, però sí d'apuntar que, la responsabilitat de les organitza-

.....
50. Instruccions 28 i 31 del curs 2008-2009 dictades pel Departament d'Educació per als centres públics de secundària, i d'educació infantil i primària i especial.

51. Significativament el Conveni col·lectiu de treball del sector d'empreses i entitats que gestionen equipaments i serveis públics, afectes a l'activitat esportiva i del lleure.

cions per l'eventual dany que hagin pogut produir els professionals autònoms és més clara en la mesura que més indiferenciat és el lloc d'aquests, sobretot de cara als ciutadans que participen en l'activitat o que usen el servei, respecte a la resta de personal de les organitzacions. Seran les circumstàncies de cada cas les que permetran determinar sobre qui ha de recaure la responsabilitat o si aquesta s'ha d'afrontar de manera concurrent.

Les assegurances dels professionals que treballen per compte propi no són sempre obligatòries. Hi ha casos en què sí que ho són d'obligatòries, com succeeix en les professions relacionades amb el transport de persones, i també en altres casos. En aquest sentit la Llei catalana que regula l'exercici de professions titulades que exigeixen un títol acadèmic universitari,⁵² normalment aplegades en els col·legis professionals però no només, estableix l'obligatorietat d'aquests professionals de cobrir els riscos de responsabilitat de l'activitat mitjançant una assegurança de riscos.

En els casos en què no hi hagi una norma expressa que obligui a assegurar, l'assegurança serà més o menys aconsellable en funció del major o menor risc de l'activitat i/o de la intensitat amb què s'exerceixi l'activitat.

Voluntaris

La Llei estatal sobre voluntariat,⁵³ només aplicable als voluntaris que participin en programes d'àmbit estatal o de competència exclusiva estatal o d'àmbit supraautonòmic, estableix com un dels drets dels voluntaris ser assegurats contra els riscos d'accidents i malaltia derivats directament de l'exercici de l'activitat voluntària i, com una de les obligacions de les organitzacions o administracions que n'utilitzin, assumir la responsabilitat civil i patrimonial que es derivi dels seus actes.

.....
52. La Llei 7/2006, de 31 de maig, de l'exercici de professions titulades i dels col·legis professionals.

53. La Llei 6/1996, de 15 de gener, del voluntariat.

A Catalunya no hi ha, avui per avui, una llei que subratlli aquestes seguretats als voluntaris, encara que sí que constitueix un lloc comú en els referents del món del voluntariat.⁵⁴ En aquest sentit, la Carta del Voluntariat de Catalunya, reconeguda pel Parlament de Catalunya, en la seva Resolució de 29 de maig de 1996, assenyalava com un dels drets dels voluntaris la cobertura de responsabilitat civil i d'accidents.

En tot cas, el que hi ha a Catalunya és una llei estatal, no pensada pels voluntaris de les organitzacions catalanes, i unes declaracions que no han pres la forma de norma d'obligat compliment. Tot i les majors incerteses que proporciona aquest buit normatiu, s'ha d'entendre que la responsabilitat civil, que assumeixen les organitzacions en relació amb els danys que puguin ocasionar els seus empleats, s'estén també a aquell altre personal, també el voluntari, que hi participa i que les assegurances han de cobrir també.

Si bé força voluntaris són estudiants, l'assegurança escolar obligatòria només cobreix aquelles activitats lligades amb la seva condició d'estudiant però no les de voluntariat en general, que recomanen una cobertura específica per accidents.

Estudiants

El *seguro escolar obligatorio* és una mica una relíquia històrica,⁵⁵ que entén per estudiants els que cursen des de tercer d'ESO fins als estudis universitaris de doctorat, amb el límit de vint-i-vuit anys d'edat, deixant fora de l'obligatorietat de l'assegurança els alumnes des d'infantil a segon curs de l'ESO. L'import de l'assegurança l'han de satisfer els alumnes en el moment de matricular-se.

És un dels règims especials de la Seguretat Social⁵⁶ que, a més de malaltia i infortuni familiar, cobreix els accidents escolars, i que la Llei⁵⁷ defineix com

54. Un d'ells, el I Congrés Català del Voluntariat reunit a Barcelona el 29 d'octubre de 1995.

55. Regulada encara a la Llei de 17 de juliol de 1953.

56. Article 10 del text refós de la Llei general de la Seguretat Social.

57. Article 5 de la Llei de 17 de juliol de 1953.

“... toda lesión corporal de que sea víctima el estudiante con ocasión de actividades directa o indirectamente relacionadas con su condición de tal, incluso las deportivas, asambleas, viajes de estudios, de prácticas o de fin de carrera, y otras similares, siempre que estas actividades hayan sido organizadas o autorizadas por los centros de enseñanza...”

La cobertura pels accidents que puguin patir els nois i noies que cursin de tercer d'ESO cap amunt en activitats abasta certament una generosa amplitud de supòsits. El requisit que les activitats hagin d'estar directament o indirectament relacionades amb la condició d'estudiant, la mateixa clàusula oberta d'incloure entre les activitats enumerades altres activitats similars, permet no deixar fora la multiplicitat d'activitats de formació i aprenentatge, realitzades també en una multiplicitat d'espais i de llocs, que comprenen avui l'activitat educativa. Aquest aixopluc de l'assegurança escolar obligatòria s'estén també a les pràctiques realitzades en empreses i institucions i en les altres activitats que, en relació i cooperació amb tercers, es realitzin amb l'acord amb centres de secundària i universitats.⁵⁸ Convé deixar en tot cas clar que el que cobreix l'assegurança escolar obligatòria és a l'estudiant que s'accidenta realitzant l'activitat, però no la responsabilitat civil pel dany a tercers que s'hagi pogut produir amb la seva conducta.

En tot cas, l'assegurança escolar obligatòria és un dels règims especials de la Seguretat Social que ofereix, en cas d'accidents, assistència mèdica i farmacèutica o altres com indemnitzacions i pensions per incapacitat, que gestiona la Seguretat Social. Aquestes prestacions, compatibles amb altres eventuales prestacions privades, no són compatibles amb aquelles que, amb el mateix contingut i derivades del mateix risc, els pugui proporcionar la mateixa Seguretat Social.

Les instruccions d'inici de curs del Departament d'Educació, els canals d'informació de les diverses universitats i, sobretot, la web de la Seguretat Social proporcionen més informació sobre aquesta assegurança.

.....
58. En aquest sentit, la circular de la Direcció General d'Ordenació de la Seguretat Social de 25 de març de 1999 feia també una lectura més oberta dels supòsits protegits.

Mares, pares i tutors/ores

El dinamisme del nostre moviment de mares i pares fa que les AMPA i les seves federacions siguin presents en la realització de múltiples activitats i que prestin també, de vegades en concurrència amb tercers, serveis escolars. Mares, pares i tutors solen participar amb diversos graus d'implicació en les activitats organitzades per les seves associacions i, per tant, també de les seves accions o omissions pot deduir-se'n una possible responsabilitat civil. D'aquí la importància de la cobertura d'assegurances de les AMPA.

Les AMPA, com qualsevol altra institució, organisme, associació o persona física o jurídica que utilitzi les instal·lacions dels centres públics, estan obligades a contractar una pòlissa d'assegurances que cobreixi la seva responsabilitat civil i la del seu personal pels danys i perjudicis que es puguin produir en la realització de l'activitat,⁵⁹ sense que aquesta obligatorietat s'estengui a la cobertura per risc d'accidents. Encara que el normal és que les activitats de lleure infantil i juvenil les realitzin entitats que s'hi dediquen específicament, si són les AMPA les que les organitzen (casals d'estiu, colònies, rutes...), tenen també l'obligació de tenir contractada, a més de l'assegurança de responsabilitat civil, una assegurança d'accidents.⁶⁰

Tanmateix, la cobertura de la responsabilitat civil de les AMPA sol estendre's al conjunt de les seves activitats i aquesta cobertura la faciliten, com un servei a les AMPA federades, les grans federacions de mares i pares catalanes.

.....
59. Article 5 del Decret 218/2001, de 24 de juliol, pel qual es regula l'ús social dels edificis dels centres docents, modificat pel Decret 333/2002, de 19 de novembre, de modificació d'altres decrets en matèria d'obligatorietat de contractació de determinades cobertures d'assegurances.

60. Articles 1 i 5 del Decret 137/2003, de 10 de juny, que regula les activitats en el temps lliure en què hi participen menors de divuit anys.

Persones a títol individual

Unes disquisicions abans de res. El dia a dia ofereix múltiples activitats de les quals se'n podria deduir una eventual responsabilitat civil i que no estan assegurades. Són comptats els pares que han optat per fer una assegurança de responsabilitat civil per als seus fills i tots els pares som responsables d'allò que puguin fer els nostres fills quan estan sota la nostra guarda i custòdia, que és la major part del temps, i en situacions de risc que no tenen res a envejar a les que es produeixen en les activitats educatives i socioeducatives. No cal dir que hi ha responsabilitats que s'assumeixen si, com una conseqüència lògica de les relacions socials, tenim entre nosaltres els fills i filles d'altri i els tenim en espais nostres, amb la lògica responsabilitat sobre la seguretat i bon estat d'aquests espais. I, això no obstant, són ben comptades les famílies que s'asseguren de contingències per aquests motius. No per això deixem de seguir amb la guarda i custòdia de fills i filles ni impedim que mantinguin relacions socials amb altres nens i nenes ni exigim que, si de cas, es mantinguin a casa dels altres.

En l'àmbit de les activitats educatives i socioeducatives es donen també activitats de persones que escapen de l'aixopluc d'administracions, o de les empreses i organitzacions i, si s'escau, de les assegurances que tinguin concertades. Els exemples poden ser múltiples: mares i pares que, pel seu compte, decideixen realitzar activitats amb la seva canalla i amb la canalla d'altres mares i pares, independentment de l'AMPA i del funcionament regular de l'escola, o mares i pares que, simplement, fan torns en el transport dels seus fills a l'escola; un docent que dona classes de reforç a un alumne o a un petit grup d'alumnes; un col·leccionista que té sovint a casa nens i nenes del poble que gaudeixen i aprenen de la seva col·lecció; o, en zones més frontereres, una professora que organitza una determinada activitat fora d'hores i fora del centre amb un grup d'alumnes al marge de la programació general del centre.

És aconsellable que, en la mesura que sigui possible, les activitats es realitzin a l'empara d'administracions i organitzacions que les cobreixen amb la seva capacitat de respondre i, en tot cas, amb les assegurances corresponents, però

hi ha múltiples activitats de la vida quotidiana i de la quotidianitat educativa no cobertes, o no prou cobertes, que es fan, que és bo que es facin i que, sempre amb la prudència necessària, s'han de seguir fent.

Tot això sempre amb el benentès que, si bé el risc zero no existeix, les responsabilitats legals no deriven de l'assumpció de responsabilitats sinó d'exercir-les irresponsablement.

⑥ Algunes conclusions

- És difícil proporcionar receptes universals sobre la inabastable casuística de situacions susceptibles de produir danys i responsabilitats, excepte subratllar l'obligació de reparar el dany causat si no s'ha actuat amb la diligència deguda i, en tot cas, amb la diligència exigible a un bon pare de família. Tampoc és senzill, atesa la multiplicitat d'agents i de persones i organitzacions que solen intervenir de manera directa o indirecta en cada cas, fixar un criteri general que permeti determinar qui respon o qui respon de què o amb qui, com no sigui subratllar el necessari nexa causal que hi ha d'haver entre l'acció o omissió i el dany produït.
- La diligència deguda obliga, entre altres, a seguir les normes reguladores de cada activitat, particularment aquelles que fan referència a la seguretat de les persones i de les coses o, com diu el Codi civil, a actuar segons allò que aconselli la naturalesa de l'activitat i que es correspongui amb les circumstàncies de les persones, del temps i del lloc. Si la correcció de les mesures de seguretat defectuoses, o la reparació d'instal·lacions que poden representar un risc, no és a l'abast dels responsables de l'activitat dels menors, hauran d'actuar o deixar d'actuar segons aquestes circumstàncies i, en tot cas, posar els fets en coneixement de qui té la capacitat d'esmenar-los.

- Les pautes de comportament davant d'algunes contingències que estableixen les instruccions d'inici de curs del Departament d'Educació, encara que pensades per als centres educatius, són generalment també vàlides per a altres supòsits i situacions.
- Sempre que sigui possible, s'ha de procurar dur a terme les activitats en el marc organitzatiu d'un centre educatiu o d'una organització que les inclogui en la seva programació regular i que les tingui blindades amb l'assegurança corresponent.
- Convé tenir present l'edat dels menors i el grau de discerniment dels discapacitats, que té rellevància tant a efectes de modular el nivell de diligència com a efectes de modular eventuais responsabilitats, també a efectes de rebre i poder entendre la informació que convé proporcionar-los sobre els riscos de l'activitat i què fer per evitar-los.
- És important que les famílies estiguin informades i, si s'escau, donin el seu consentiment per a la participació dels seus fills en activitats no regulars ja que, si bé aquest consentiment no eximeix de possibles responsabilitats, si és que hi són, sí que les minimitza situant-les en el seu lloc.
- De produir-se el dany convé extremar la diligència en les actuacions posteriors a la seva producció, ja que les possibles actuacions negligents o imprudents es poden donar tant amb caràcter previ al dany com després d'haver-se ocasionat.
- Les activitats educatives i socioeducatives són activitats en què els nens i nenes han d'aprendre a relacionar-se i a actuar amb altres nens i nenes, a créixer i provar noves coses, a anar tenint cada vegada més capacitat de ser autònoms. Convé ser assenyat, saber posar la marxa en funció de cada menor i de cada grup de menors, també saber on és el fre. Però convé saber també que no es condueix cap cotxe ni cap grup de menors amb el fre posat.

INFORMES BREUS

- 1 **Les desigualtats educatives a Catalunya: PISA 2003**
Ferran Ferrer (dir.), Gerard Ferrer i José Luis Castel
- 2 **El paper crucial del professorat. Atraure, preparar i mantenir professors de qualitat**
OCDE. Polítiques d'Educació i de Formació
- 3 **El procés de normalització d'estrangers 2005. Balanç i perspectives**
María Helena Bedoya Muriel i Eduard Solé Alamarja
- 4 **Itineraris de formació i inserció laboral dels joves a Catalunya**
Rafael Merino i Maribel Garcia
- 5 **Els imams de Catalunya: rols, expectatives i propostes de formació**
Jordi Moreras
- 6 **Sisena hora: una oportunitat o una dificultat per avançar?**
Joaquín Garín, Isabel Sánchez i Jesús Viñas
- 7 **Joves i política**
Núria Valls i Andrea Borison
- 8 **Els sistemes educatius als països d'origen de l'alumnat immigrant**
Una aproximació
Miquel Àngel Alegre, Ricard Benito i Sheila González
- 9 **Els plans educatius d'entorn: debats, balanç i reptes**
Miquel Àngel Alegre i Jordi Collet
- 10 **Formació i professionalització del professorat de secundària a Catalunya**
Gemma Tribó
- 11 **La desafecció política a Catalunya. Una mirada qualitativa**
Ismael Blanco i Pau Mas
- 12 **Històries d'immigració: la comprensió dels patrons de rendiment escolar dels joves immigrants nous**
Carola Suárez-Orozco i Marcelo Suárez-Orozco
- 13 **L'educació catalana a la premsa**
Jaume Carbonell i Sebarroja i Antoni Tort i Bardolet
- 14 **Simbologies en l'espai públic. Els debats sobre l'ús del *hijab* a Europa**
Jordi Moreras
- 15 **Actituds, comportament polític i xarxes organitzatives dels immigrants a la ciutat de Barcelona**
Laura Morales i Eva Anduiza (directores), Laia Jorba, Josep San Martín i Amparo González
- 16 **Les responsabilitats legals en les activitats educatives realitzades més enllà del temps lectiu**
Neus Soriano, Ramon Plandiura i Eva Izquierdo

Informe sobre alguns aspectes legals que convé tenir presents a l'hora d'organitzar i desenvolupar activitats educatives i socioeducatives més enllà de l'horari lectiu dels centres. Adreçat a persones i organitzacions que fan i volen fer coses en el món educatiu, informa en matèria de responsabilitat civil alhora que recomana, com a màxima en l'acció educativa, emprar el seny.